

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра історії

Кваліфікаційна робота

Освітній ступень – бакалавр

На тему:

«Італійський вплив на фашистський рух у Великій Британії міжвоєнного
періоду»

Виконав: студент 4-го року навчання

Спеціальності: 032 «Історія та археологія»

Освітньої програми: «Історія та археологія»

Боровков Антон Павлович

Науковий керівник: Балабушевич Т. А.,

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент: Матвієнко В. М.,

доктор історичних наук, професор.

Кваліфікаційна робота

захищена з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2023 р.

План роботи

Декларація академічної доброчесності.....	4
Анотація.....	5
Вступ.....	7
Розділ 1. Проблематика визначення поняття фашизму.....	10
Розділ 2. Формування італійського та британського фашизму.....	18
Розділ 3. Вплив італійського фашизму на британський.....	26
Розділ 3.1. Запозичення символіки та зовнішніх атрибуцій.....	26
Розділ 3.2. Антидемократичність як політичний лад.....	28
Розділ 3.2.1. Загальне ставлення до демократії.....	29
Розділ 3.2.2. Свобода слова та преси.....	30
Розділ 3.2.3. Ставлення до виборів та парламентаризму.....	31
Розділ 3.2.4. Індивідуальні свободи.....	34
Розділ 3.2.5. Репресії.....	35
Розділ 3.2.6. Політична релігія та культ особи лідера.....	37
Розділ 3.3. Корпоративізм як суспільно-економічний лад.....	40
Розділ 3.3.1. Професійні корпорації у фашизмі.....	40
Розділ 3.3.2. Корпоративізм як третій шлях між соціалізмом та капіталізмом.....	44
Розділ 3.4. Фашизм як авторитарний ультранаціоналізм.....	49
Розділ 3.4.1. Громадянський та етнічний націоналізм.....	50

Розділ 3.4.2. Расизм та антисемітизм.....	56
Розділ 3.4.3. Імперіалізм.....	61
Висновки.....	64
Список використаних джерел та літератури.....	66
Додатки.....	70

Декларація академічної доброчесності

Студента НаУКМА

Я, Боровков Антон Павлович, студент 4_ р.н. навчання факультету гуманітарних наук, спеціальності: 032 «Історія та археологія»

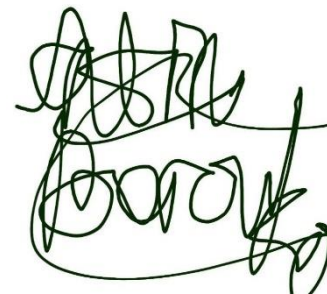
адреса електронної пошти: __anton.borovkov@ukma.edu.ua__

- підтверджую, що написана мною бакалаврська робота на тему «Професійна діяльність поліції Києва у 1803 – 1859 рр.» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1 -3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомена;

- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;

- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichек.

- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

Дата та підпис студента/ки:

11.06. 2022

Анотація

Боровков А. П. «Італійський вплив на британський фашизм у Міжвоєнний період»

Кваліфікаційна робота на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра за напрямом 032 – Історія та археологія – Національний університет «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2023.

Ця кваліфікаційна робота присвячена вивченню впливу фашистської Італії на ідеологію Британської спілки фашистів (БСФ) в роки Міжвоєнної доби першої половини ХХ століття. Вибір досліджуваних осіб та їхніх політичних рухів базувався на тому, що самі ці діячі повинні були б називати себе фашистами, оскільки на сьогоднішній день нема чіткого визначення чим був фашизм і, тим паче, кого до нього варто зараховувати. Таких персоналій було двоє – Беніто Муссоліні, італійський фашистський дуче (вождь), який був лідером Італії в 1922-1945; та сер Освальд Мослі, лідер Спілки британських фашистів (БСФ, англ. British Union of Fascists, BUF) яка діяла в 1932-1940.

Для розкриття цієї теми були опрацьовані різні джерела, з яких можна зрозуміти які погляди на речі мали ці двоє фашистських лідерів та їхні соратники. У випадку з Муссоліні всі джерела були взяті з веб-сайту *Biblioteca Fascista* (<http://bibliotecafascista.blogspot.com/>). На цьому сайті опубліковано чимало джерел англійською та італійською мовами для вивчення політичного життя фашистської Італії – маніфести, доктрини, політичні програми, пропагандистські книги, тексти промов, газетні та журнальні статті. У випадку ж з Мослі були використанні написанні ним же ж книги та політичні програми, в яких він пояснював власне бачення розвитку Великої Британії, а саме:

- *The Greater Britain* (укр. Величніша Британія) (1932)

- Fascism: 100 questions asked and answered (укр. 100 запитань і відповідей про фашизм) (дату появи визначити складно, орієнтовно це період з 1932 по 1940)
- Tomorrow we live (Завтра нам ще жити) (1946 – останнє видання)
- My Life (Моє життя) (1968)

В цій роботі було розглянуто те, які погляди мали фашистські лідери на різні речі – політичний устрій країни, економіку та національне питання. Також перший розділ буде присвячений питанню про проблематику визначення фашизму.

Вступ

На сьогоднішній день нема єдиного визначення поняття фашизму. Подекуди це слово може використовуватися як політична лайка, що показала сьогоднішня російсько-українська війна – обидві обидві сторони конфлікту називають одна одну «фашистами». російська пропаганда ще з 2014 року звинувачувала Україну у фашизмі та в підіграванні фашистським рухам, проте з 2022 року росіяни дещо змінили цю риторику, переінакшивши слово «фашизм» на «нацизм». Українська ж сторона стала називати росію фашистською державою у відповідь – ще з 2014 року існує слово «рашизм» (від англ. Russia та фашизм), яке навіть офіційно увійшло до словників у 2022 році. Це явище далеко не нове – ще в 1944 році англійський письменник та публіцист Джордж Орвелл зазначав, що саме слово «фашизм» було знецінене, перетворившись в лайку, якою можна було ображати політичних опонентів.

Тим не менше, у фашизму все ж таки було своє першопочаткове значення. Фашизм народився після Першої світової війни в Італії. Італійські фашисти очолювані дуче Беніто Муссоліні мали певну політичну програму, певний світогляд, певне бачення ідеального майбутнього. Разом з тим по всій Європі і навіть за її межами стали виникати рухи, які почали масово приписувати до фашизму – німецький націонал-соціалізм, «Аксйон Франсез», іспанська фаланга тощо. Дехто навіть записував до фашистів Організацію українських націоналістів. У цих організацій і справді були певні спільні риси з італійськими фашистами, деякі з них навіть робили прямі запозичення з режиму Муссоліні, але, тим не менше, самі себе представники цих рухів не називали себе фашистами, а у дослідників виникають сумніви чи можна їх віднести до фашизму і взагалі що таке фашизм взагалі? (відповідь на це питання ми спробуємо знайти в найпершому розділі нашого дослідження).

Тим не менше були деякі організації, які не тільки робили якісь запозичення з італійського фашизму, але й прямо називали себе фашистами. Мова йде в першу чергу про британських фашистів. З 1924 по 1932 в Британії було створено чимало ультраправих груп, серед яких Британські фашисти (англ. British Fascisti) та Імперська фашистська ліга (англ. Imperial Fascist League). В 1932 році більшість цих організацій були об'єднанні у так звану Британську спілку фашистів (БСФ) (англ. British Union of Fascists, BUF). Засновник цієї спілки, сер Освальд Мослі, казав, що він і справді був в Італії в гостях у дуче та щиро захоплювався успіхами фашистського режиму, а отже прагнув перейняти досвід. Звісно ж що, світогляд Мослі та ідеологія БСФ сформувалися під впливом цього режиму, тож ми спробуємо дослідити в яких моментах італійський фашизм вплинув на британський.

Якщо говорити про висвітленість теми фашизму в історіографії загалом, то історіографію варто розділити на зарубіжну та українську. В зарубіжній історіографії тема фашизму висвітлена доволі широко – фашизм в різний час досліджували такі дослідники, як Роджер Гріффін, Стенлі Дж. Пейн, Ренцо де Феліче, Ернесто Джентіле, Вольфган Віпперман, і навіть Умберто Еко в свій час написав есе «Вічний фашизм», в якому спробував віднайти певні спільні риси в усіх рухах, які так чи інакше характеризувалися сторонніми людьми як фашистські.

В той же час в українській історіографії тема світового фашизму фактично не висвітлена. З українських праць на цю тему можна хіба що виділити статтю Олександра Зайцева «Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії» для журналу «Україна Модерна». Хоча тема в цьому чи подібному напрямку може в принципі бути дуже цікавою для українського читача, а отже перспективною. Автор цієї роботи може дати два приклади з особистого життя, які полягають в тому, що ця тема може бути цікавою для українців в принципі.

Перша полягає в тому, що автор робив спробу вести YouTube-канал на історичну тематику – на цьому каналі було відео про Освальда Мослі, яке, за несподіванням автора, вистрілило як для решти каналу (це відео й досі є найбільш популярним на всьому каналі). Друга полягає в тому, що цей же автор писав для порталу «Історична правда» статтю, присвячену біографії Освальда Мослі – ця стаття була доволі обговорюваною на Facebook-сторінці «Історичної правди».

Мета – вивчення впливу італійського фашизму на британський.

Завдання:

1. Визначитися з поняттям фашизму та прослідкувати за історією фашистського режиму в Італії та фашистського руху в Британії.
2. Дослідити на основі італійських та британських фашистських маніфестацій, ідеологічних праць та політичних програм деяких постулатів фашизму (авторитарність, корпоративізм, націоналізм, різні цінності), а також порівняти ідеологію обох рухів, визначити спільне/відмінне і, що найголовніше – визначити що і як з цього можна назвати прямим чи опосередкованим впливом італійського фашизму на британський.

Об’єктом дослідження є фашистська ідеологія як явище.

Предметом дослідження є політичні зміни і процеси в обох країнах, які відбулись внаслідок розвитку і спроб втілення в життя фашистської ідеології.

Хронологічні межі можна визначити між 1922 (рік приходу італійських фашистів до влади в себе в країні) та 1962 (рік завершення політичної кар’єри сера Освальда Мослі) роками.

Географічні межі – Італія та Велика Британія відповідно.

Методологія – порівняльний аналіз.

Розділ 1. Проблематика визначення поняття фашизму

В політиці і в історії не існує загальноновизнаної думки про те, чи фашизм є ідеологією чи може політичним рухом. А навіть якщо визначитись з цією проблемою, то доволі складно визначитись з основними постулатами притаманними для цієї ідеології/цього руху. Британський історик Ян Кершау одного разу написав, що «намагатися визначити поняття фашизму це як намагатися прибити до стіни желе¹».

У визначенні до поняття фашизму можна виділити п'ять проблем. Першу охарактеризував український історик Іван Патриляк. В одному з випусків на YouTube-каналі «Історія без міфів» у нього запитали «Чи була ОУН фашистською організацією?», на що він відповідає питанням «Чим є фашизм?». Відповідаючи на друге питання, Іван Казимирович стверджує, що навіть якщо взяти лише італійський фашистський рух очолюваний Беніто Муссоліні, то це була дуже еkleктична ідеологія, в якій було намішано багато елементів з різних світоглядів – націоналізму, мілітаризму, етатизму, соціалізму, анархізму. Фактично фашизм був гібридною ідеологією².

Друга проблема полягає в тому, що в міжвоєнній Європі стали масово виникати ультраправі рухи. Ці рухи об'єднувало те, що вони були антикомуністичними, авторитарними і націоналістичними. Одним із таких рухів був німецький націонал-соціалізм (нацизм) керований Адольфом Гітлером – нацизм був прозваний однією з форм фашизму, а німецька армія у німецько-радянській війні – німецько-фашистськими загарбниками. Також фашистами стали називати всіх діячів подібних рухів, такі як іспанська Фаланга, Аксьон Франсез, хорватські усташі, румунська «Залізна Гвардія», або польська Фаланга.

---

¹ Kershaw, Ian. To Hell and Back: Europe 1914–1949. New York: Penguin Books. 2016. p. 228.

² “Наша влада мусить бути страшна”? Антиукраїнські фейки про ОУН і Бандеру // 10 запитань історіку. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=mRgGBZYbaUU&list=PLz309URAQeSzErX-m7V7rLB1WWFysS8kA&index=22> (дата звернення – 18.05.2023)

Фашистами були названі різні праві диктатори Європи, такі як Франциско Франко в Іспанії, Антоніу ди Олівейра Салазар у Португалії, Міклош Горті в Угорщині, Йон Антонеску в Румунії, Анте Павеліч в Хорватії і навіть Юзеф Пілсудський в Польщі³. Крім того певна спільність з італійськими фашистами була помічена у організацій, які не були віднесені до фашистських прямо (як от російські чорносотенці)⁴.

Третя проблема полягає в тому, що навіть якщо й спробувати об'єднати всі ці рухи спільним словом «фашизм», то все одно з'ясується, що вони не мали якогось спільного курсу. Ба навіть навпаки – подекуди ці праворадикальні політичні рухи початку ХХ століття відстоювали подекуди радикально різні ідеї – для їхніх діячів необов'язково було бути ревними християнами чи радикальними антиклерикалами і атеїстами, капіталістами чи антикапіталістами, прихильниками чи противниками антисемітизму і расизму, прихильниками класичних чи модерністських мистецьких форм. Італійський письменник та історик Умберто Еко писав про це у своєму есе «Вічний фашизм»: «Отож фашизм став терміном на всі такі випадки, бо з будь-якого фашистського режиму можна виелементувати один або більше компонентів, але сам режим залишиться впізнавано фашистським. Вилучіть із фашизму імперіалізм, і ви маєте Франко і Салазара. Вилучіть колоніалізм – і маєте балканський фашизм усташів. Додайте до італійського фашизму радикальний антикапіталізм (яким, до речі, Муссоліні ніколи не захоплювався), – і маєте Езру Павнда. Додайте культ кельтської міфології і містику Святого Граалю (зовсім чужу офіційному фашизмові) – дістанете одного з найшанованіших фашистський гуру Юліуса Еволу. Але, попри

---

³ Війна і міф: невідома Друга світова війна. Під заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2016. ст. 72-77

⁴ Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – ст. 13

цю строкатість, думаю, що можна виділити низку рис, типових для того, що я хотів би назвати Ур-Фашизмом, або Вічним Фашизмом⁵».

Четверта проблема полягає в тому, що якщо все ж таки спробувати знайти спільний знаменник між всіма цими рухами, то виявиться, що кордони між фашизмом і «антифашизмом» доволі сильно розмиті. Загально відомим фактом є те, що Італія в добу Муссоліні була тоталітарною державою – але тоталітарними державами були різноманітні комуністичні диктатури, такі як сталінський СРСР, маоїстський Китай та Північна Корея. Відмінністю від комуністів-антифашистів можна назвати позитивне ставлення багатьох фашистів до приватної власності та ринкової економіки – однак ліберально-ринкові реформи в комуністичному Китаї зробили так, що ця ознака вже не є суттєвою різницею⁶. Ще однією ознакою називали націоналізм, мовляв, фашисти є націоналістами, тоді ж як їхні опоненти – інтернаціоналістами. А проте ідеологія совіцького союзу стала ще в сталінські роки набувати чітких рис російського націоналізму⁷, про що можна прочитати в праці Юрія Сльозкіна «СРСР як комунальна квартира⁸».

І п'ята проблема виходить з усіх чотирьох проблем. Полягає вона в тому, що подекуди слово «фашизм» було настільки знецінене, що ним можна було таврувати своїх політичних опонентів. Про це писав відомий британський письменник, автор антиутопій «1984» та «Колгосп тварин» Джордж Орвелл – в своєму есе «Що таке фашизм?» 1944 року автор пише, що вже тоді у фашизмі чи

---

⁵ Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/> (дата звернення – 20. 01. 2023)

⁶ Зайцев О. Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії. Україна Модерна. Ст. 178-179

⁷ Так само

⁸ Слезкин Ю. СССР как коммунальная квартира, или каким образом социалистическое государство поощряло этническую обособленность // Американская русистика: Вехи историографии последних лет. Советский период: Антология / Сост. М. Дэвид-Фокс. – Самара: Изд-во «Самарский университет», 2001.

у симпатіях до нього можна було би звинуватити будь яку групу – консерваторів, соціалістів, комуністів, троцькістів, католиків, пацифістів, мілітаристів чи націоналістів⁹.

Та незважаючи на всі вищезгадані проблеми дослідники-гуманітарії все ж таки робили спроби зрозуміти чим є фашизм загалом, як визначити яку групу можна назвати фашистською і який спільний знаменник між тими, кого було віднесено до фашизму. Британський історик Роджер Гріффін пропонує розглядати фашизм як «ідеальну форму палінгетичного міфу (тобто міфу про вічне прагнення до відродження) про популістський ультра-націоналізм¹⁰». Американський історик Стенлі Дж. Пейн характеризував фашизм як одну з форм авторитарного націоналізму поруч з радикальною і консервативною (помірною?) правницею¹¹. Італійський історик Ренцо де Феліче взагалі бере на розгляд багато різних інтерпретацій фашизму, як от наприклад «капіталістична антипролетарська реакція¹³», фашизм «як маніфестація тоталітаризму¹⁴», католицька інтерпретація фашизму (згідно з нею Муссоліні відкинув від ідеї революції соціалізм, замінивши його націоналізмом¹⁵), і навіть інтерпретація фашизму як «моральна хвороба Європи¹⁶».

---

⁹ George Orwell. What is Fascism? URL: https://www.orwell.ru/library/articles/As_I_Please/english/efasc (дата звернення – 20. 01. 2023)

¹⁰ Griffin R. The Nature of Fascism. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. P. 38-42

¹¹ Payne S. G. A History of Fascism, 1914–1945. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. P. 15

¹² Payne S. G. Fascism: Comparison and Definition. The University of Wisconsin Press. P. 14-21

¹³ De Felice R. Interpretations of Fascism. Translator B. Everett. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London. 1977. P. 30-55

¹⁴ Так само, ст. 60-67

¹⁵ Так само, ст. 55-60

¹⁶ Так само, ст. 14-24

Не менш цікавим для нашого дослідження є есе іншого італійського історика Умберто Еко «Вічний фашизм». В цьому есе автор наводить такий список ознак, які, на його думку, можуть характеризувати фашизм¹⁷:

1. Культ традиції
2. Заперечення модернізму
3. Культ дії заради дії
4. Несприйняття критики
5. Експлуатація природнього страху перед чужим
6. Апеляція до фрустрації у суспільстві
7. Одержимість ідеєю змови
8. Одержимість ідеєю про приниження нації
9. Ідея про життя заради боротьби
10. Елітизм
11. Культ героїзму
12. Культ мужности (мачизму)
13. Популізм
14. Новомова

Згаданий вище історик Стенлі Дж. Пейн виділяє такі основні ознаки фашизму¹⁸:

---

¹⁷ Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/> (дата звернення – 20. 01. 2023)

¹⁸ Payne S. G. Fascism: Comparison and Definition. The University of Wisconsin Press. P. 5

- Антимарксизм
- Антилібералізм
- Антиконсерватизм
- Принципи лідерства
- Партийна армія
- Основна ціль – тоталітаризм

Цей самий автор наводить також таблицю більш розширеного опису фашизму¹⁹:

а) Заперечення у фашизмі:

- Антилібералізм
- Антикомунізм
- Антиконсерватизм (попри це фашисти були готові до тимчасових союзів з іншими політичними групами, переважно з правими)

б) Світогляд та цілі:

- Створення нової націоналістичної авторитарної держави, заснованої не лише на традиційних принципах чи моделях
- Організація нового типу регульованої міжкласової інтегрованої національної економічної структури, яка називалася націонал-корпоративізмом, націонал-соціалізмом чи націонал-синдикалізмом
- Мета – імперія, або радикальні зміни у стосунках нації з іншими силами
- Специфічне сповідання ідеалістичного, волюнтаристського кредо, яке зазвичай передбачає спробу реалізувати нову форму сучасної, самовизначеної, світської культури

---

¹⁹ Так само, ст. 7

с) Стиль та організація:

- Акцент на естетичній структурі зустрічей, символіці та політичній хореографії, підкреслюючи романтично-містичний аспект
- Спроба масової мобілізації та мілітаризації політичних відносин з метою створення масового партійного ополчення
- Позитивне відношення до насильства та готовність його застосувати
- Надзвичайний акцент на принципах маскулінності та чоловічому домінуванні, водночас підтримуючи органічний погляд на суспільство
- Піднесення молодості над іншими етапами життя, підкреслення конфлікту поколінь, принаймні у здійсненні початкової політичної трансформації
- Специфічна тенденція до авторитарного, харизматичного, особистого стилю командування, незалежно від того, чи є командування певною мірою спочатку виборним.

Врешті решт такі дослідники, як Роджер Гріффін, Стенлі Дж. Пейн, Роджер Ітвел та інші стали доходити до певного консенсусу того, а що варто вважати фашизмом. Далі підуть п'ять пунктів взяті зі статті «Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії» Олександра Зайцева²⁰:

1. Фашизм варто розглядати як родове поняття (*generic fascism*) для цілої низки ідейно-політичних рухів, тобто як загальноєвропейський і навіть світовий феномен, не зводячи його тільки до італійського прообразу та його прямих епігонів;

2. Фашизм був своєрідною «альтернативною революцією», альтернативною по відношенню як до більшовицької революції, так і до Великої французької.

---

²⁰ Зайцев О. Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії. Україна Модерна. Ст. 183

Тобто фашизм варто розглядати як альтернативу і комунізму, і ліберальному капіталізму;

3. Фашизм був не просто антирухом (антимарксизмом, антилібералізмом), але й мав власну позитивну програму, власну суспільну утопію, яку намагався втілити в життя;

4. В основі фашистської утопії лежав міт про «національне відродження» (палінгетичний міт) – намагання відтворити в новому світовому порядку (який обов'язково прийде після періоду занепаду) і в «новій людині» мітологізований образ колишньої національної величі;

5. Фашизм є формою революційного ультра націоналізму (інтегрального націоналізму).

Розділ 2. Формування італійського та британського фашизму.

Отже ми з'ясували, що дослідники дійшли певного консенсусу в розумінні значення фашизму. Одним із цих значень було те, що фашизм – це революція, при чому революція нового типу, яка протиставляє себе як комуністичній, так і ліберально-капіталістичній революціям. А виникла ця революція саме в наслідок Першої світової війни. Адже саме в окопах та на полях битв Великої світової війни, через які пройшли Беніто Муссоліні та його італійські послідовники, виникли деякі цінності, які можна назвати «фундаментальними» для фашистського світогляду. Йдеться насамперед про притаманні фронтовій культурі ієрархічність, дух товаришкості, лідерства та солдатської честі, неприйняття «буржуазного комфорту» та «буржуазних стандартів», відраза від парламентаризму та партій²¹. Ці фронтові цінності зрештою переросли в певні ознаки фашизму, про які говорили Умберто Еко і Стенлі Пейн (див. попередній розділ), такі як тоталітарність, мілітаризм, вождизм, культ сили та насильства.

Крім того в Першій світовій війні було таке явище, як «тотальна війна», яке теж могло би вплинути на формування фашистської ідеології. Це явище було описано британським істориком-марксистом Еріхом Гобсбаумом в праці «Епоха крайнощів». Тотальна війна за Гобсбаумом – це та війна, коли держава не лише масово мобілізує військовозобов'язану частину населення до бойових дій, але й також здійснює мобілізацію економіки для потреб фронту. Підприємства важкої промисловості тепер виконували військові замовлення. Фінансування всієї економіки тепер повністю переходило в руки міністерства фінансів²². Фашисти побачили в такому виді економіки ефективність, а отже стали вважати, що вона необхідна і для мирних часів.

---

²¹ Кампі А. Муссоліні /пер. з іт. Г. Залевської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, Київ: Ніка-Центр. 2020. Ст. 113-116

²² Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Изд. Независимая Газета, 2004.

В Першій світовій війні також відбулася одна трансформація в особистому житті Муссоліні. Справа в тім, що до свого безпосереднього приєднання до італійського війська він дотримувався соціалістичних поглядів. Проте під час самої війни він почав відмовлятися від ідеї класового протистояння між «буржуазією» та «пролетаріатом», натомість йому стала відкриватися ідея про націю²³. Це також вплинуло на націоналістичну та корпоративістську складові фашистської ідеології про які буде сказано у наступних розділах.

Тут взагалі дуже цікавим є те, який політичний шлях пройшов дуче майбутньої Італійської імперії. Беніто Андреа Амількаре Муссоліні 29 липня 1883 року в місті Предаппіо на території нинішнього італійського регіону Емілія-Романья. Його батько, Алессандро Муссоліні був ковалем, атеїстом та прихильником революційних та соціалістичних ідей. Він назвав сина на честь трьох революціонерів та соціалістів – Беніто Хуареса, Андреа Коста і Амількаре Чіпріані. Матір же, Роза Мальтоні, була шкільною вчителькою та ревною католичкою. Та тим не менше, Беніто пішов батьківським шляхом – він вступив до Італійської соціалістичної партії і був редактором партійної газети «Avanti!» (Вперед!). Також він був антиклерикалом, який критикував духівництво Римо-католицької церкви. Однак після початку Першої світової війни Муссоліні розірвав стосунки з соціалістами – причиною стало те, що Беніто був прихильником вступу Італії у війну, що суперечило позиції всієї Соціалістичної партії, яка рішуче виступала проти. Після цього він засновує власну газету «Il Popolo d'Italia» (укр. Народ Італії) та йде добровольцем на війну, де, як було сказано вище, з ним відбуваються трансформації, про які ми сказали вище²⁴.

---

²³ Кампі А. Муссоліні /пер. з іт. Г. Залевської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, Київ: Ніка-Центр. 2020. Ст. 113-116

²⁴ Так само – ст. 96-98

По завершенню Першої світової війни в Італії відбулася криза, яка, власне й дозволила фашистам прийти до влади. Італійський історик Гвідо Карпі, посилаючись на італійського марксиста та політв'язня режиму Муссоліні Антоніо Грамші, писав, що утворена внаслідок Рісорджименто Італійська держава була дуже слабким політичним організмом на початку свого існування. В кожному регіоні була своя політична сила, яка на перший план ставила власні інтереси понад загальнодержавними інтересами²⁵. До того ж прірва між верхівкою та народними масами була доволі великою, громадянське суспільство було малорозвиненим, а економіка відсталою, що не змогло не привести до влади в країні тих, кого ми б сьогодні назвали «міцними господарниками з сильною рукою»²⁶.

Крім того Італія була економічно слабкою аграрною державою, яка після Рісорджименто намагалася провести пришвидшену індустріалізацію. Перша світова війна лише поглибила економічну та соціальну напругу в країні. По всіх підприємствах відбувалися страйки. Помітно відчувався розрив між індустріальною Північчю та аграрним Півднем. В аграрних регіонах півдня кооперативи сільських робітників часто захоплювали маєтки великих землевласників для своїх потреб. Соціальна напруга призвела до того, що в результаті парламентських виборів 1919 року більшість місць отримали саме соціалісти, після чого почалося так зване «червоне двохліття»²⁷.

Ще однією особливістю повоєнної Італії стало почуття зраженості через невинувдані територіальні здобутки. В Першу світову війну Італія вступала з великими територіальними амбіціями. Однак в результаті вона отримала не

---

²⁵ Карпи Г. Тысячи лиц итальянского тоталитаризма. Последние новости с родины фашизма // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2002. – № 2 (22). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2002/4/> (дата звернення – 15.05.2023)

²⁶ Так само

²⁷ Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – ст. 25-27

настільки великі території, як вона прагнула. Це породжувало почуття так званої «втраченої перемоги», що вилилося в подальші прагнення фашистів до розширення території Італії²⁸.

Всі ці негаразди на Апенінському півострові врешті і призвели до приходу Муссоліні до влади. Об'єднавшись з представниками італійського середнього класу, аграрного сектору, а також з ветеранами війни та деякими студентами правих поглядів, Муссоліні бере собі титул «дуче» (вождь) та в 1919 утворює Італійський союз боротьби (іт. Italiani Fascio di Combattimento, звідси назва «фашизм»). В 1921 році на основі Союзу боротьби було утворено Фашистську національну партію (іт. Partito Fascista Nazionale, PNF). 27 жовтня 1922 року опираючись на ПНФ Муссоліні влаштовує так званий марш на Рим, внаслідок якого король Італії Віктор Емануїл II на наступний день призначає дуче прем'єр-міністром країни²⁹.

Прийшовши до влади фашисти починають поступову узурпацію влади. В 1924 році був прийнятий закон Арчебо згідно з яким партія, яка набере найбільше голосів на виборах отримує дві третини всіх місць у парламенті. Пізніше Муссоліні відкриває в собі талант нацьковувати політичних опонентів один на одного за допомогою чого він послаблює опозицію. Італія стає тоталітарною державою³⁰.

Вже після затвердження фашистів в Італії подібні рухи та режими стали з'являтися по всій Європі. Звісно ж що, не всі ці рухи можна назвати однозначно фашистськими, згадаймо того ж таки Пейна. А проте все ж таки були рухи, які безпосередньо можна віднести до фашистських. Той же ж Пейн відносить до

---

²⁸ Так само – ст. 28

²⁹ Knight P. Mussolini and Fascism. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 16-17 pgs.

³⁰ Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – ст. 33-36

фашистів румунську «Залізну гвардію», угорські «Схрещенні стріли», польську та іспанську фаланги, хорватських усташів, німецьких націонал-соціалістів та португальських націонал-синдикалістів³¹. Фашистські рухи з'являються також і на території Великої Британії.

Перша фашистська організація у Великій Британії ще в 1923 році, але це була не Британська спілка фашистів сера Освальда Мослі. Це була організація Британські фашисти (англ. British Fascisti), яку очолювала Рота Лінтор-Орман³². Далі почало виникати доволі багато мізерних фашистських рухів. З них можна згадати хіба що створену в 1929 році так звану Імперську фашистську лігу очолювану сером Арнольдом Лізом, колишнім ветеринаром, який спеціалізувався на верблюдах. Лише в 1932 році Мослі об'єднає всі ці рухи в єдину Британську спілку фашистів – до цієї спілки відмовиться об'єднатися лише Ліз, який буде головним конкурентом Мослі в британському фашистському русі³³.

Сам сер Освальд Ернальд Мослі не одразу вирішив стати фашистом. Він народився 16 листопада 1896 року в знатній родині. Подібно до Муссоліні він був учасником Першої світової війни. Однак він вирішив не одразу створювати з нуля цілий політичний світогляд та окремий рух. Одразу після війни в 1918 році він став членом Консервативної партії. Він мріяв збудувати «країну гідну своїх героїв» і вважав, що йому в цьому допоможуть саме консерватори. А проте через 4 роки, в 1922 році Мослі покидає консерваторів, бо вони, на його думку, не

---

³¹ Payne S. G. Fascism: Comparison and Definition. The University of Wisconsin Press. P. 16-17

³² Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – ст. 155

³³ Так само

виконали власних обіцянок. В 1924 він стає членом Лейбористської партії, але і її він покидає в 1931 з тієї ж причини, що він покинув консерваторів³⁴.

Тоді ж він і вирішив створити свою власну політсилу, яка називалася Нова партія. На її основі Мослі у 1932 році створить Британську спілку фашистів. Передумовою до цього було те, що Мослі відвідував Італію, де особисто зустрічався з Муссоліні. Спостерігаючи за досвідом італійських фашистів Мослі вирішує перейняти його і для Британії³⁵. Власне в цій роботі ми й говоримо про певні запозичення, але спершу давайте завершимо цю історію.

Створення БСФ припало на період кризи у західному світі загалом та у Великій Британії зокрема. В самому розпалі була Велика Депресія, всю країну накривали страйки та масове безробіття. Відлуння політичної кризи долітало з Ірландії, Індії та Палестини³⁶.

В перші роки існування БСФ пересічні британці не вбачали в цій організації щось дуже шкідливе. Багато хто не сприймав його всерйоз вважаючи, що його політичний проєкт не протримається занадто довго. Тим не менше БСФ ще на початках свого існування активно стикалася з опором, який організовувала група, яка іменувала себе антифашистами. Особливо яскравою противницею політсили Мослі стала Комуністична партія Британії³⁷. Між комуністами та фашистами часто відбувалися вуличні сутички з використанням різноманітної холодної зброї, такої як бити, кастети чи навіть сокирки. Були навіть певні докази того, що першими нападали частіше всього саме комуністи³⁸.

---

³⁴ Sihvonon M. Modern and Antimodern Elements in the Discourse of the British Union of Fascists. University of Tampere: School of Modern Languages and Translation Studies. 2008. – pgs. 6-9

³⁵ Так само

³⁶ Дейвіс Н. Європа. Історія. Пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ, вид. Основи, 2014. – ст. 1007.

³⁷ Rubin B. Rise and Fall of British Fascism: Sir Oswald Mosley and the British Union of Fascists. Intersections. Volume 11, Number 2 (Autumn 2010). 356-357 pgs.

³⁸ Так само, ст. 361

Одним із найяскравіших випадків боротьби британських комуністів проти БСФ став випадок в «Олімпії» 7 липня 1934 року. В цей день Мослі запланував дуже велику промову у виставковому центрі «Олімпія» в Лондоні. Ліві вирішили повністю зірвати цей захід. Для цього вони скуповували квитки, щоби під час самої промови вигукувати антифашистські гасла і, таким чином, перебивати промовця. Деякі повинні були б перерізати кабелі освітлення в певний момент³⁹. В багатьох комуністів була навіть знайдена холодна зброя, така як шматки розбитого скла чи сокирки⁴⁰. Щоб заплутати фашистів ліві навіть вдягали чорні сорочки, основний одяг фашистів. Таке намагання зірвати зустріч наштовхнулося на опір з боку самих фашистів, які виводили на вулицю і вчиняли дуже жорстокі розправи над противниками⁴¹. Власне, така жорстокість у Олімпії призвела до того, що всю БСФ стали вважати кровожерливою організацією, хоча Мослі декларував миролюбність своєї партії. Це зрештою призвело до маргіналізації БСФ, а саму спілку – до радикалізації. Крім того у спілці почали процвітати антисемітські настрої⁴², про антисемітизм в БСФ ми поговоримо в одному з наступних розділів. Кульмінацією протистояння британських антифашистів членам БСФ стала так звана битва за Кейбл-Стріт, коли 100 тисяч противників БСФ вийшло розігнати демонстрацію 3 тисяч мослівців в Лондонському Іст-Енді⁴³.

Історія як італійського, так і британського фашизмів пішла на спад внаслідок Другої світової війни. Про те, як завершив Муссоліні загально відомо. В роки Громадянської війни в Іспанії фашистська Італія зближається з нацистською Німеччиною, хоча цьому передували недружні стосунки фюрера і

---

³⁹ Так само, ст. 362-366

⁴⁰ Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. Pg. 247

⁴¹ Rubin B. Rise and Fall of British Fascism: Sir Oswald Mosley and the British Union of Fascists. Intersections. Volume 11, Number 2 (Autumn 2010). Pgs. 356-357

⁴² Так само, ст. 365-366

⁴³ Так само, ст. 368

дуче. Пізніше було укладання Антикомінтернівського пакту з Німеччиною та Японією і вступ Італії у Другу світову війну. Під час цієї війни, як відомо, Італія проявила себе як дуже слабкий гравець. Далі відбулася висадка Збройних сил США на Сицилії, американська окупація Півдня, порятунок Муссоліні Німеччиною та проголошення Італійської соціальної республіки. 25 квітня 1945 року Муссоліні був розстріляний італійськими партизанами, над його тілом були вчиненні багаточисельні глумління на центральній площі міста Мілан.

Щодо Мослі, то він також був дуже близьким до німецької нацистської верхівки. Не в останню чергу зближення з німцями відбулося завдяки другій дружині Мослі Діані Мітфорд – їхнє весілля відбувалося в маєтку німецького міністра пропаганди Йозефа Гьобелльса⁴⁴, а молодша сестра Діани Юніті Мітфорд взагалі була настільки близькою до самого Адольфа Гітлера, що про неї навіть ходили чутки буцім-то вона була коханкою фюрера. Така близькість з нацистами врешті переросла в те, що Мослі активно виступав проти вступу Британії у війну з Німеччиною. А після очолення британського уряду сером Вінстоном Черчілем в 1940 році Мослі і багато інших британських фашистів було кинуто за ґрати. Після війни Мослі повертається у політику, але він все ще продовжував бути маргіналом, якого тепер змушена захищати поліція. В 1960-х він відходить від політичних справ.

---

⁴⁴ Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. Pg. 304

Розділ 3. Вплив італійського фашизму на британський

3.1. Запозичення символіки та зовнішніх атрибуцій

Попри те, що в цій науковій роботі ми будемо говорити переважно про ідеологічно-засадничі запозичення, та спершу хотілося б сказати кілька слів про запозичення британськими фашистами певної зовнішньої атрибутики. Скажімо загально відомим фактом є те, що основним символом італійських фашистів була давньоримська фасція (звідси, до речі, походить сама назва фашизм) – перев'язаний стрічкою або ременем пучок дерев'яних гілочок з боку якого виглядає сокира⁴⁵. Одразу варто сказати, що цей символ не є виключно фашистським – першопочатково це була одна із символік Стародавнього Риму. Потім її стали запозичувати всі, хто претендував на «римську спадщину», скажімо фасція присутня на гербі Французької республіки. Італійські фашисти, як відомо, взагалі мріяли про відродження Римської імперії, тож не дивно, що вони взяли собі на озброєння один із її символів.

Цю ж саму фасцію запозичив собі і сер Освальд Мослі для створеної ним Британської спілки фашистів. У другому виданні його праці «Величність Британія» (1934) перед передмовою можна побачити цей символ з таким підписом: «Фасція – це емблема, яка була винайдена силою, авторитетом та єдністю Римської імперії. З Риму минулого походять традиції цивілізації та прогресу протягом останніх двох тисяч років, головним хранителем яких зараз є Британська імперія. Пучок палиць символізує силу єдності. Порізну їх можна зламати, разом вони незламні. Сокира символізує верховну владу організованої держави, якій зобов'язані вірити всі секції та фракції»⁴⁶.

Як бачимо Мослі запозичив не лише головний символ, але і його трактування. Лише трохи згодом у БСФ виникне власний символ – біла блискавка

---

⁴⁵ Див. додаток 2

⁴⁶ Mosley O. The Greater Britain. Second edition. London: Jelfcoats Ltd. 1934. Pg. 4

в синьому кружечку посеред червоного полотна. Мослі трактував цей символ так: «Це наш модерний символ, який належить тільки британському фашизмові. Блискавка символізує дію в єдності (круг). Дія нації може вийти тільки з єдності нації, яка, в свою чергу, може вийти тільки з фашизму, який покінчить з міжпартійними чварами».

Крім того британські фашисти сера Освальда Мослі часто запозичували й інші зовнішні атрибуції італійського фашизму, такі як римський салют або чорні сорочки (одна з газет БСФ так, до речі й називалася, *The Blackshirt* (укр. Чорносорочечник)). З цього приводу в брошурі «100 запитань і відповідей про фашизм» було задано питання: «Якщо ви не копіюєте чужі ідеї, чому ви (1) носите чорні сорочки, (2) використовуєте італійський фашистський салют, (3) використовуєте італійську фасцію?». На це питання сер Освальд Мослі давав таку відповідь⁴⁷:

1) Ми носимо чорну сорочку, тому що чорний колір найкраще виражає залізну рішучість фашизму в підкоренні червоної анархії. Сам по собі символізм не є чимось новим у британській політиці. Консерватори, які від природи досить сором'язливі щодо свого віросповідання, раз на рік одягають скромну примулу на згадку про містера Дізраелі. Під час виборів ліберали носять розетки різних відтінків. Соціалісти носили червоні краватки, поки вони не стали рожевими після останнього лейбористського уряду. У символіці, як і в нашому віросповіданні, ми є більш повнокровними людьми і, як буквально, так і метафорично, одягли свою сорочку на фашизм. Наші члени не змушені носити чорну сорочку. У більшості районів його носить лише 1 із 20. Але ті, хто носив чорні сорочки у перші дні і публічно проголошував свою віру перед світом,

---

⁴⁷ Mosley O. *Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points*. An ironmarch.org publication. – pgs. 6-7

виконали службу фашизму, яка ніколи не буде забута. Чітко висловлені думки є необхідністю в хаосі млявого віку. Отже, чорні сорочки є символом фашизму.

2) Салют не є італійським чи німецьким, але німці його теж використовують. Це найстаріший салют європейської цивілізації, який використовувався в стародавній Британії за багато століть до створення фашистської партії в Італії.

3) Фасції також є символом, який використовувався в Британії протягом останніх 2000 років, і їх можна знайти на більшості наших великих пам'ятників. Символ був привезений до Британії нашими римськими предками, які були тут протягом чотирьох століть, і їхні запаси залишилися назавжди. Фасції були символом Римської імперії. Що доцільніше, ніж те, що вони повинні використовуватися Імперією, яка стала наступницею і перевершила Римську імперію?

Варто сказати, що подібну атрибуцію використовували представники багатьох правих авторитарних організацій Міжвоєнної доби по всьому світові. Крім того майже в кожній країні були свої аналоги чорносорочечників, наприклад коричневосорочечники в Третьому Райху, або синьосорочечники в Іспанії, Ірландії та Португалії. Британські фашисти були одними з тих, хто запозичив цю атрибутику, а крім того ще й наділили її власним сенсом. Разом з тим вони не дійшли до сліпого копіювання, а з часом виробили свою автентичну символіку. Якщо говорити про сліпе копіювання серед британських фашистів, то тут варто згадати основного конкурента Мослі сера Арнольда Ліза та його Імперську фашистську лігу – її символом стала нацистська свастика поверх британського стягу Юніон-Джек⁴⁸.

---

⁴⁸ Див. додаток 4

3.2. Антидемократичність як політичний лад

В цьому розділі мова піде про те, якою мала би бути політична система у фашистській державі. Ще з першого розділу ми з'ясували, що, на думку Стенлі Дж. Пейна, а для фашизму притаманний шлях до побудови тоталітарної держави. Як пише Енциклопедія Британіка, «тоталітаризм – це форма державного устрою, яка намагається встановити повний контроль над життям своїх громадян. Його характеризує сильне центральне правління, яке намагається контролювати всі аспекти індивідуального життя за допомогою примусу та репресій. Тоталітаризм не допускає індивідуальних свобод. Традиційні соціальні інститути та організації не заохочуються та пригнічуються, що заохочує людей до об'єднання в єдиний рух. Тоталітарні держави зазвичай переслідують особливу мету, виключаючи всі інші, з усіма ресурсами, спрямованими на її досягнення, незалежно від ціни»⁴⁹.

Почнімо з того, що саме слово тоталітаризм має саме італійське походження – вперше його використали саме для позначення режиму Муссоліні в Італії, пізніше цим терміном стали позначати режими Сталіна в СРСР та Гітлера в Німеччині. Однак чи був Освальд Мослі прихильником тоталітаризму, чи запланований ним режим варто радше назвати авторитарним? Спробуємо розібратися в цьому, порівнюючи ставлення обох фашистських лідерів, до таких явищ, як демократія в цілому як до політичний лад, вибори та парламентаризм, свобода слова та цензура, індивідуальні свободи, репресії, а також наявність у фашистському русі культ особи лідера.

---

⁴⁹ Totalitarianism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/totalitarianism> (дата звернення – 20. 01. 2023)

3.2.1. Загальне ставлення до демократії

Як ми з'ясували раніше, Муссоліні писав, що «Фашизм заперечує в демократії абсурд загальноприйнятої неправди політичної рівності, одягненої в шати колективної безвідповідальності, і міф про «щастя» і нескінченний прогрес⁵⁰». Тобто, він був противником демократії як такої, вважаючи її принципи абсурдними.

Якщо говорити про британських фашистів сер Освальд Мослі не вважав, що за допомогою демократії людина може по справжньому бути вільною, бо вона ніколи не отримує того, за що голосувала, тоді ж як справжня свобода настає тоді, коли народ отримує те, за що по справжньому голосував⁵¹. До того ж як може виборець отримати те, за що голосував, якщо парламент, завдяки обструкції⁵², може прийняти за цілий рік близько двох законопроектів⁵³?

На думку Мослі демократично обрані політики спроможні тільки говорити, але не діяти, що може призводити країну до багатьох бід, такі як безробіття. Це характеризує одна з промов, яку той виголосив ще 1930, незадовго до створення БСФ. Ця промова була присвячена проблематиці безробіття у Великій Британії, її сер Освальд починає з таких слів: «Ми живемо в той період, коли політики не зовсім популярні. І повірте мені, я вас розумію. Політики зарекомендували себе як люди, які навчилися говорити, але не діяти. А ви вимагаєте дій, і вимоги ваші справедливі у зв'язку з безробіттям⁵⁴». З Взагалі слова «дія» (англ. Action) та «діяти» (англ. to act) доволі часто зустрічаються в дискурсі БСФ. Про

---

⁵⁰ Modern History Sourcebook: Benito Mussolini: What is Fascism, 1932. Fordham University. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/mussolini-fascism.asp> (дата звернення - 31. 12. 2022)

⁵¹ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 8

⁵² Обструкція – протидія парламентською меншістю роботи всього парламенту

⁵³ Так само

⁵⁴ Sir Oswald Mosley Speaks on Unemployment. The Cause of His Resignation. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ItM7nhP1pqw> (дата звернення – 17.05.2023)

необхідність діяти Мослі пише у своєму памфлеті «10 пунктів фашизму⁵⁵» (англ. 10 points of Fascism) та в промові 1 січня 1931 року⁵⁶, в обох випадках він знову протиставив дію бездіяльності та слабкості більшості політиків. Також одна з провідних британських фашистських газет так і називалася, «Action⁵⁷».

Що цікаво, Мослі неодноразово говорив про побудову диктатури. А проте він розділяв поняття диктатури за двома значеннями – диктатуру в значенні тиранії та диктатуру в значення лідерства. Диктатура в першому значенні на думку лідера БСФ – це диктатура, «за якої держава йде проти волі власного народу». В другому ж випадку має місце «диктатура народу, волю якого повинен виконувати уряд»⁵⁸. Тобто ми можемо побачити, що Мослі прагнув побудувати щось на кшталт патерналістської диктатури. Тим паче, що Мослі вважав, що справжньою свободою для народу є «економічна свобода», а саме – хороша заробітна плата, короткий робочий день, гарантія зайнятості, добре житло, можливість дозвілля та відпочинку з родиною та друзями⁵⁹.

3.2.2. Ставлення до виборів та парламентаризму

З попереднього пункту випливає наступне питання яке полягає в тому як саме фашистські лідери ставилися до такої атрибуції демократичних систем, як вибори. . В 1928 році в Італії було запроваджено закон про вибори – тепер право голосу мали лише ті, хто платив не менше 100 лір в держбюджет або був членом

---

⁵⁵ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 42

⁵⁶ Sir Oswald Mosley Expounds Creed. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=SgNqu-tcTKE> (дата звернення – 17.05.2023)

⁵⁷ Див. додаток 8

⁵⁸ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg 10-11, 42

⁵⁹ Так само – ст. 8

фашистської профспілки– та все одно вже тоді Італія була однопартійною державою, а отже голоси за опозиційних кандидатів чи партії не мали вагомого значення⁶⁰. Цьому передував згаданий раніше запроваджений в 1923 році закон Ачербо, згідно з яким будь-яка партія, яка набере на виборах найбільшу кількість голосів, має отримати дві третини місць у парламенті⁶¹. Окреме питання полягає в тому, як саме Італія врешті дійшла до однопартійної диктатури – відповідь полягає в тому, що Муссоліні вмів нацьковувати опозиціонерів одне на одного⁶².

Щодо Мослі, та того, як він бачив ідеальний політичний устрій власної країни, то прочитавши агітацію Британської спілки фашистів можна дійти висновку, що британські фашисти-мослівці так само, як італійські фашисти, були антидемократично налаштованими. Сер Освальд Мослі дуже сильно критикував демократію з її виборами, бо вважав, що це фарс і що в ідеалі варто було б покінчити з «партійними іграми» – він неодноразово використовував цей термін у своїх працях⁶³. Під партійними іграми Мослі мав на увазі те, що обрані демократичним шляхом політики часто не виконують власних обіцянок і не знають, як правильно керувати країною.

Звідси перетікає проблема, яку Мослі вбачав у існуванні такого явища, як політична опозиція – він вважав, що політичні партії в принципі непотрібні і що народ Британії повинен безпосередньо контролювати роботу

---

⁶⁰ Knight P. Mussolini and Fascism. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. Pg. 50-51

⁶¹ Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. Ст. 33

⁶² Так само, ст. 34-35

⁶³ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhthin. Pg. 66

уряду⁶⁴. Ідеалом Мослі вважав технократичну державу, за якої в уряді повинні працювати професіонали своєї справи⁶⁵.

Фашистська Італія приходила до повноцінного парламентаризму поступово, і, як бачимо, в деяких моментах фашисти вдавалися до банальних реформ. В принципі Мослі теж прагнув побудувати згадану вище патерналістську диктатуру через реформи. Він обіцяв, що прийти до влади він намагатиметься шляхом заведення своєї партії до парламенту через перемогу на виборах і формування фракції більшості⁶⁶. Якщо парламент проголосує за відставку фашистського уряду, то уряд проведе щось на кшталт референдуму серед громадян, якщо ж громадяни в цьому випадку проголосують за відставку – уряд таки піде, після чого пройде наступне всенародне голосування⁶⁷.

А проте це мало би стосуватися роботи саме першого уряду, який мав би підготувати підґрунтя для реформування всієї державної системи у Великій Британії з якою вже буде працювати другий уряд. У своїх агітаціях Мослі обіцяв, що вся ця система буде реформована так, щоб діяльність уряду залежала не від парламенту, а від прямого голосування з боку всього населення⁶⁸. Вибори тепер будуть відбуватися не за місцем проживання, а радше за місцем роботи – на думку Мослі звичайні британці будь-якої професії таким чином зможуть краще відстоювати власні професійні інтереси⁶⁹. Реформуванню також підлягала сама британська парламентська система – Будинок Лордів (який Мослі вважав

---

⁶⁴ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhin. Pg. 66-67

⁶⁵ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 9

⁶⁶ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. 11-14 Pgs.

⁶⁷ Так само

⁶⁸ Так само

⁶⁹ Так само

застарілим явищем, який не відповідає сучасним (для свого часу) тенденціям⁷⁰). мав би бути заміщений новим типом парламенту, який би представляв інтереси британської промисловості, культури і науки⁷¹ Тут ми можемо побачити, що Мослі був переконаним прихильником технократії – прихильної до технократії риторики у Муссоліні фактично не було. Також виходячи з усього сказаного про ставлення до виборів і парламентаризму ми можемо зрозуміти, що Мослі прагнув радше збудувати авторитарний режим, аніж тоталітарний, оскільки допускав певну частину народовладдя.

3.2.3. Свобода слова та преси

Умберто Еко у своєму есе про вічний фашизм писав, що фашизм в принципі не здатен сприймати критику і що незгода (з офіційною позицією фашизму) є зрадою⁷². У фашистській Італії існувала цензура, яка забезпечила повну відсутність критики режиму Муссоліні⁷³.

А яке ставлення до свободи слова було в британському фашизмі? Містер Мослі вбачав у ЗМІ інструмент тиранії в руках їхніх власників. ЗМІ часто маніпулюють інформацією у вигідному для їхнього власника напрямку⁷⁴. Тому Мослі обіцяв, що за фашизму пресі буде заборонено писати брехню, натомість

---

⁷⁰ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. 66

⁷¹ Так само

⁷² Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/> (дата звернення – 01.12. 2022)

⁷³ Knight P. Mussolini and Fascism. London and New York: Routlage. Taylor & Francis groups. Pgs.50-52

⁷⁴ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. Pg. 69-72

конструктивна критика буде дозволена і навіть заохочена⁷⁵. Справжньою свободою слова, на думку Мослі, була «свобода громадян читати правду в газетах⁷⁶». Тут виникає таке питання – що можна вважати за брехню, а що за правду та конструктивну критику? З цього виникає наступне питання – чи не буде фашистський уряд сам вирішувати де брехня, а де правда, і таким чином ЗМІ стануть інструментом тиранії вже в руках БСФ? Чи не означає це те, що за фашизму свободи слова зовсім не існуватиме?

3.2.4. Індивідуальні свободи

В «Доктрині фашизму» спільного авторства Муссоліні та Джованні Джентіле було прописано, що фашизм суперечить індивідуалізму. Це, в свою чергу, може бути однією з ознак тоталітарності, бо, як ми з'ясували раніше, тоталітаризм не допускає індивідуальних свобод⁷⁷. Разом з тим Муссоліні писав, що «фашистська держава організовує націю, але залишає індивіду достатній запас свободи; останній позбавляється всієї марної і, можливо, шкідливої свободи, але зберігає те, що є істотним⁷⁸».

Щось подібне писав і Освальд Мослі в одному з розділів своєї праці «Величність Британія». В цьому розділі лідер британських фашистів пише, що кожен підданий Британської корони повинен бути повністю вірним своїй державі

---

⁷⁵ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 9

⁷⁶ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilthin. Pg. 71

⁷⁷ The Doctrine of Fascism (1932). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/doctrine-of-fascism-1932.html> (дата звернення - 12. 04. 2023)

⁷⁸ Modern History Sourcebook: Benito Mussolini: What is Fascism, 1932. Fordham University. URL: <http://sourcebooks.fordham.edu/mod/mussolini-fascism.asp> (дата звернення - 31. 12. 2022)

та служити їй у публічній сфері⁷⁹. Але тим не менше всім громадянам гарантувалася повна свобода в приватному житті обирати жити так, як вказують жити моральні та релігійні переконання громадянина – за умови, що дії громадянина не шкодять ні державі, ні життю інших громадян⁸⁰. Також Мослі обіцяв, що за фашизму не терпітимуть паразитів та «декадентів», які будуть використовувати свій вільний час «для руйнування власного суспільно-корисного потенціалу», і що в ідеальному фашистському суспільстві повинна панувати саме спартанська мораль⁸¹. Проте є певні свідчення того, що британські фашисти прагнули взяти під свій контроль всю організацію дозвілля громадян Британії⁸², а отже серед громадян мала би панувати не повна свобода вибору в приватному житті.

3.2.5. Репресії

Звісно ж що у фашистській Італії існували репресії проти політичних опонентів – в 1926 році вийшов закон про Захист держави, за яким «політичних злочинців» можна було віддавати до військового трибуналу без суду та слідства, а в 1927 році була утворена спецслужба OVRA (*Opera Vigilanza Repressione Antifascismo* – Орган з переслідування та придушення антифашистів), у якої була своя мережа інформаторів⁸³. Хоча все ж таки репресії були набагато м'якшими ніж в Третньому Райху – концентраційних таборів не було, політичних в'язнів

---

⁷⁹ Mosley O. *The Greater Britain*. Second edition. London: Jelfcoats Ltd. 50-52 Pgs.

⁸⁰ Так само

⁸¹ Так само

⁸² Sihvonen M. *Modern and Antimodern Elements in the Discourse of the British Union of Fascists*. University of Tampere: School of Modern Languages and Translation Studies. 2008. – pg. 40

⁸³ Knight P. *Mussolini and Fascism*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. Pgs. 50-52

було менше 5 тисяч, а за увесь час фашистського режиму в Італії було страчено всього 9 противників режиму⁸⁴.

Якщо говорити про британських фашистів, то ми не знаємо, чи прагнули вони до репресій. Скоріше за всього за його режиму репресії могли би мати місце, тому що вони в принципі притаманні авторитарним режимам. Також є певні конкретні факти, які могли би свідчити про те, що в мослівській Британії вони, скоріш за всього, існували б. Наприклад, людей, які, на думку фашистів, шкодили Британії, варто депортувати⁸⁵, про це більш детально ми проговоримо в одному з наступних розділів. Також можна згадати про те, що під час інциденту в «Олімпії» в 1934 році (про що ми говорили в одному з попередніх розділів), чорносорочечники дуже жорстоко розправлялися з опонентами, хоча й самі опоненти навмисне прагнули зірвати захід⁸⁶. В усякому разі ми навряд чи дізнаємось чи точно були б репресії в мослівській Британії, тут ми можемо робити лише припущення.

3.2.6. Політична релігія та культ особи лідера

Окремої уваги вартує те, що фашизм в Італії фактично означав політичну релігію, в якій роль божества виконує дуче. Релігійний характер фашизму був прописаний ще в Маніфесті фашистських інтелектуалів 1925 року. Головною ідеєю цієї політичної релігії була ідея Вітчизни в ім'я якої «часто вчинялися

---

⁸⁴ Так само

⁸⁵ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pgs. 37-38

⁸⁶ Rubin B. Rise and Fall of British Fascism: Sir Oswald Mosley and the British Union of Fascists. Intersections. Volume 11, Number 2 (Autumn 2010). 362-363 pgs.

зречення та самопожертви», тож Батьківщина, таким чином – це місія⁸⁷. Також про релігійну сутність фашизму було написано в тій же ж «Доктрині фашизму⁸⁸».

Щодо ролі дуче в цій місії, то її добре охарактеризував фашистський філософ-містик Ніколо Джанні. Його стаття «Фашистська цивілізація: цивілізація духу» (іт. *Civiltà fascista, civiltà dello spirito*) для журналу *Gerarchia* (липень 1937) починається з таких слів: «Для нас, містиків, фашизм – це Муссоліні і тільки Муссоліні⁸⁹». Крім того Умберто Еко якось згадував, що у віці 10 років отримав нагороду за те, що правильно відповів на питання «Чи повинні ми вмерти за славу Муссоліні та безсмертну долю Італії?» (його відповідь була ствердною)⁹⁰. А радянський кінорежисер Міхаїл Ромм, знімаючи документальний фільм «Обыкновенный фашизм» (укр. Звичайний фашизм) звернув увагу на такий момент – якщо в одному кадрі з дуче опинявся король Віктор Еммануїл II, то короля заблюрювали, оскільки Муссоліні вбачав у ньому певну загрозу⁹¹.

Також варто сказати, що в БСФ були зачатки особи Мослі. Серед мослівців була сильною ідея про сильного лідера, який зможе «зробити Британію знову могутньою». В одній партійній пісні під назвою «Britain Awake!» (укр. Британіє,

---

⁸⁷ The Manifesto of Fascist Intellectuals (1925). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/manifesto-of-fascist-intellectuals-1925.html> (дата звернення - 03.05.2023)

⁸⁸ The Doctrine of Fascism (1932). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/doctrine-of-fascism-1932.html> (дата звернення - 12. 04. 2023)

⁸⁹ Fascist Civilization: The Civilization of the Spirit (Published in *Gerarchia*, July 1937) By Niccolò Giani. URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/fascist-civilization-civilization-of.html> (дата звернення - 17. 05.2023)

⁹⁰ Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/> (дата звернення – 01.12. 2022)

⁹¹ Обыкновенный фашизм (реж. М. Ромм. Мосфильм, 1965). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vIAFJ7QIU7k> (дата звернення – 15.05.2023)

прокинесь!) були такі слова: «We fight for Union and Mosley»⁹² (Ми боремося за Спілку і за Мослі).

Які висновки ми можемо зробити загалом з розділу ? Що і Муссоліні, і Мослі не були прихильниками демократії в цілому. Мослі прагнув запровадити в Британії певні недемократичні елементи, які були в Італії – цензура, культ лідера, однопартійна система. Але перейдімо до головного питання – чи можна вважати, що саме режим Муссоліні в Італії вплинув на те, що Мослі став противником демократії? В якомусь сенсі так – в одній із праць була сказана цікава думка, згідно з якою Мослі, спостерігаючи за успіхами італійських фашистів, і, паралельно, згадуючи власні електоральні невдачі, дійшов до висновку, що добі демократій настав кінець⁹³. Якщо ми пригадаємо, через який політичний шлях він пройшов (зміни фракцій через те, що вони, на його думку, не виконують те, чого обіцяли), то можна зрозуміти чому саме Мослі обрав авторитаризм як політичний лад власного потенційного режиму.

---

⁹² Sihvonen M. Modern and Antimodern Elements in the Discourse of the British Union of Fascists. University of Tampere: School of Modern Languages and Translation Studies. 2008. Pg. 33

⁹³ Rubin B. Rise and Fall of British Fascism: Sir Oswald Mosley and the British Union of Fascists. Intersections. Volume 11, Number 2 (Autumn 2010). Pg. 343

Розділ 3.2. Корпоративізм як суспільно-економічний устрій фашизму

3.2.1. Професійні корпорації у фашизмі

Однією зі складових суспільного життя фашистської Італії був корпоративізм – суспільно-політичний уклад за яким суспільною одиницею є не кожен окремий громадянин, а так звана підкорена державі «корпорація» – група громадян об'єднаних однією професійною діяльністю⁹⁴.

Ідея корпоративізму виникла у ХІХ столітті як реакція на індустріалізацію та розвиток капіталізму в Європі. Деякі консервативні та католицькі сили Німеччини, Франції та Австрії стали звинувачувати ідеї Адама Сміта та ідеалізувати феодальні та цехово-ремісницькі стосунки Середньовічних часів⁹⁵. До того ж свої сили стали нарощувати робітничі рухи, які, під сильним впливом соціалістичних ідей, боролися з «гнобителями-капіталістами, які всіляко експлуатують робітничий клас»⁹⁶. Тоді своє слово взяла католицька церква – у 1891 році тодішній Папа Римський Лев ХІІІ видає енцикліку «*Rei Novarum*» (укр. Нові явища). В цій енцикліці було однаково засудженні як прагнення соціалістів до класової боротьби, так і жорстокість та жадібність з боку багатьох роботодавців. Замість цього Папа закликав до міжкласового порозуміння та співпраці. Робітничому класові він пропонував сумлінно виконувати свою працю, а роботодавцям – бути справедливими до власних робітників⁹⁷.

Багато дослідників фашизму вважають, що ця енцикліка в більшості своєму і вплинула на формування ідеї корпоративізму серед італійських фашистів. Так само про співпрацю класів було написано в статті фашистського журналіста

---

⁹⁴ Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe. Edited by A. Costa Pinto. Routledge. Taylor & Francis groups. Pg. 42-44

⁹⁵ Так само

⁹⁶ Так само, ст. 44-45

⁹⁷ Так само

Джузеппе Боттаї «Корпоративна держава» (іт. *Lo Stato Corporativo*) надрукованій в періодичному виданні «*La Rassegna Italiana*» в травні 1930 року. В цій статті так було описано роботу корпорації (вона ж синдикат): «Синдикат має не лише повноваження представництва та стягування внесків, як було сказано, але крім цього обов'язки, які варіюються від опіки над економічними та моральними інтересами до допомоги навіть не -членів і до морально-національного виховання обох. Тому кожен визнаний синдикат об'єднує свою категорію виробників, представляє, захищає, допомагає та виховує їх морально та національно; і в цьому об'єднанні вона постійно зберігає присутність двох нероздільних цілей: добробуту своєї категорії та розвитку національної могутності. Але ті, кого представляють визнані синдикати, не є простими громадянами; вони мають правовий і моральний характер виробників; їхня позиція не просто піддана суверенітету держави, а точніше пасивних «юридичних осіб». Для цього є подвійна причина: по-перше, в очах держави їхній обов'язок — працювати, а по-друге, вони відповідають, у випадку певних підприємств, за керівництво виробництвом, навіть якщо воно приватне, тому що приватна організація виробництва була оголошена справою національного інтересу або, що те саме, інтересом держави⁹⁸».

Першим документом, який посіяв зернятко корпоративізму в міжвоєнній Італії була програма Національної Фашистської партії 1921 року. В цій програмі було прописано створення так званих «гільдій» (корпорацій) – організацій, які об'єднували власників та працівників на промисловому виробництві. За правилами цих гільдій робітники мали би мати своє представництво в керівництві

---

⁹⁸ The Corporative State (Published in *La Rassegna italiana*, May-June 1930) By Giuseppe Bottai. URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/the-corporative-state.html> (дата звернення - 03.05.2023)

підприємством, а саме керівництво має здійснюватися належною профспілкою⁹⁹. Документом же, який можна назвати символом всієї корпоративної системи у фашистській Італії стала так звана Хартія праці (іт. La Carta del Lavoro) 1927 року. В цьому документі було більш детально прописано як мають працювати ці гільдії-корпорації-синдикати, а саме – коли державі краще втручатися в роботу корпорації, яка має бути заробітна плата, які робітникам даються гарантії та компенсації в разі чого, коли діють вихідні тощо¹⁰⁰. Також у так званій Першій книзі фашизму (перше видання 1938, друге – 1941) було розписано які саме гільдії діяли на той час: злакова, садівнича, виноробна, олійна, цукрова, тваринницько-рибальська, деревообробна, текстильна, металургійно-машинобудівна, легка, паперова, будівельна, комунальних послуг, гірничо-видобувна, виробництва скла та кераміки, кредитування та соціального страхування, професійно-мистецька, морського та повітряного сполучень, внутрішніх комунікацій, а також корпорації розважальної індустрії та гостинності (скоріше за всього мається на увазі готельно-ресторанна справа)¹⁰¹.

Корпоративізм для Муссоліні та італійських фашистів став не просто суспільно-економічною системою окремо взятої країни. Італійський історик Матео Пасетті у колективній монографії «Корпоративізм і фашизм» (англ. Corporatism and Fascism), написаній під науковим керівництвом португальського історика Антоніу Кошта Пінту, писав, що в якомусь сенсі корпоративізм став

---

⁹⁹ Program of the National Fascist Party (1921). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/program-of-national-fascist-party-1921.html> (дата звернення - 03.05.2023)

¹⁰⁰ The Charter of Labour (1927). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/charter-of-labor-1927.html> (дата звернення - 03.05.2023)

¹⁰¹ The First Book of Fascism (1938) [1941 Edition]. URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/04/the-first-book-of-fascism.html> (дата звернення - 03.05.2023)

«товаром на експорт¹⁰²». Першим, хто випробував цю систему у власній країні, став іспанський диктатор Мігель Прімо де Рівера. Також цю систему запозичили португалець Антоніу Салазар, поляк Юзеф Пілсудський, австрієць Енгельберт Дольфус, грек Йоаніс Метаксас, словак Йосип Тісо. Крім того були плани ввести корпоративну систему в Бразилії за Гетульйо Варгаса і навіть в США в рамках так званого «Нового курсу» Франкліна Рузвельта¹⁰³. Одним із тих, хто не тільки позитивно відгукувався про італійський корпоративізм, а й намагався запровадити в своїй країні подібну систему був лідер британських фашистів сер Освальд Мослі.

Про те якою Мослі бачив корпоративну державу він описував у памфлеті «10 пунктів фашизму». В пункті під номером 5 було сказано, що фашизм буде вирішувати проблему з бідністю та безробіттям шляхом утворення державних корпорацій, які будуть керуватися з боку представництва роботодавців, робітників та споживачів під управлінням фашистського уряду. Держава не намагатиметься прямо керувати промисловістю, як це було б за соціалізму, натомість держава встановлюватиме межі, в яких промисловість може працювати, і цими межами буде національний добробут¹⁰⁴.

Тут же хотілося би сказати про місце корпоративістської концепції співпраці класів в ідеології сера Освальда. А якщо бути точнішим, то він взагалі прагнув зруйнувати класові бар'єри. А планував він це зробити шляхом встановлення принципу «ніякої нагороди без служіння¹⁰⁵». Таким чином, як вважав Мослі, можна було би витіснити «паразитів, які ці класові бар'єри і

---

¹⁰² Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe. Edited by A. Costa Pinto. Routledge. Taylor & Francis groups. Pgs. 61-64

¹⁰³ Так само

¹⁰⁴ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 43

¹⁰⁵ Так само, ст. 7

створюють¹⁰⁶». Під паразитами Мослі скоріш за всього мав на увазі деяких представників британської аристократії, які мали великі статки отримані у спадок, але не вкладають ці гроші в щось корисне, натомість займаються марнотратством. Також Мослі писав, що між умовними директором підприємства та звичайною прибиральницею буде функціональна різниця, але не соціальна, тобто кожен представник свого класу буде виконувати свою роль, але це не повинно суттєво вплинути на їхнє становище¹⁰⁷.

На думку автора все сказане у цьому абзаці чимось подібне до деяких принципів радянської ідеології, які можна охарактеризувати такими двома фразами – «Хто не працює, той не їсть» та «Від кожного за здібностями, кожному за потребами». Також, якщо врахувати контекст часу в якому Мослі запропонував впровадити корпоративістську систему (роки Великої Депресії), то можна сказати, що він вбачав у цій системі можливість виходу Британії з економічної кризи.

3.2.2. Корпоративізм як третій шлях між соціалізмом та капіталізмом

А зараз спробуємо зрозуміти, чи мав корпоративізм більше спільного з капіталізмом чи соціалізмом? Однією зі складових фашистської ідеології дослідники виділяють антикомунізм, тобто заперечення комуністичної ідеології. Що таке ця комуністична ідеологія? Це ідеологія, яку сповідують послідовники німецьких філософів Карла Маркса та Фрідріха Енгельса, які наголошували на необхідності скасування приватної власності та переходу в державну або колективну власність всіх, або найважливіших із галузей виробничої економіки

---

¹⁰⁶ Так само

¹⁰⁷ Так само

– важкої промисловості та видобутку природних ресурсів¹⁰⁸. Доволі важливою складовою марксистської ідеології є також класова боротьба, яка полягає в тому, що власник засобів виробництва всіляко пригнічує робітників, які працюють з цими засобами, а отже робітники повинні боротися за власні права та інтереси¹⁰⁹. Тож давайте опиратися в першу чергу саме на питання приватної власності та класової боротьби.

З питанням класової боротьби ми розібралися вище – корпоративізм не передбачав такої боротьби, натомість заохочував співпрацю між класами. Тож обговоримо питання власності. У фашистській Італії протягом усього її існування в 1922-1945 роках ніколи не заперечували на існуванні приватної власності. У так званому «Щоденнику волі» (іт. Il diario della volonta), який представляє із себе збірку різних творів Муссоліні видану в 1927 році, було написано про те, якими були погляди Муссоліні на приватну власність. В цій збірці дуче писав, що «приватна власність – це не крадіжка, як стверджують деякі соціалістичні автори, а результат економії та важкої праці людей, які зазнали важких випробувань¹¹⁰». На думку Беніто «власність – це не тільки право, а й обов’язок, бо негоже власникові бути егоїстом, що від нього залежать долі десятків та сотень тисяч робітників¹¹¹». Виходячи з цієї праці ми можемо зрозуміти, що Беніто Муссоліні мав погляди на приватну власність в дусі того, що ми б назвали протестантською етикою, яка стверджувала, що мати багатство – це не завжди погано, особливо тоді, коли багатства слугують інструментом для покращення суспільного блага.

---

¹⁰⁸ Communism. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/communism> (дата звернення - 18.05.2023)

¹⁰⁹ Manifesto of the Communist Party. URL: <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/> (Дата звернення - 18.05.2023)

¹¹⁰ A Diary of the Will (1927) (Taken from the writings of the Duce.). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/04/a-diary-of-will-1927.html> (дата звернення - 18.05.2023)

¹¹¹ Так само

Освальд Мослі в цілому мав подібні погляди на приватну власність, як у Муссоліні. В одному з його агітаційних памфлетів можна прочитати таку фразу: «Приватна власність буде дозволена та заохочувана за умови, якщо така діяльність збагачує як націю, так і окрему людину¹¹²».

Однак також неможна сказати, що фашистський корпоративізм передбачав повністю вільний ринковий лад. Справа в тім, що і Муссоліні, і Мослі хоч і підтримували можливість приватної праці та були противниками марксистської ідеї про війну класів, все ж таки вони вважали, що ринкова економіка повинна бути сильно обмеженою та контрольованою з боку держави. Той же Освальд Мослі неодноразово зізнавався, що за власними економічними поглядами був кейнсіанцем¹¹³. У фашистській Італії теж було позитивне ставлення до кейнсіанства¹¹⁴. Кейнсіанство – це економічна теорія запропонована в 1930-х роках британським економістом Джоном Мейнардом Кейнсом. Згідно з цією теорією уряд повинен втручатися в економіку у випадку кризи. На думку кейнсіанців подолати кризу уряд зможе шляхом встановлення цін на товари та послуги, що в свою чергу повинно позитивно вплинути на зростання попиту, а це може стимулювати підприємців до створення нових робочих місць¹¹⁵.

Для фашистського корпоративізму ж втручання в економіку означало також те, що держава може контролювати підприємців взагалі. В муссолінівській Італії втручання держави в економіку дуже влучно характеризує одна теза, яку дуче сказав під час інтерв'ю для німецького журналіста Емілія Людвіга в 1932

---

¹¹² Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pg. 43

¹¹³ Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. – Pg. 151

¹¹⁴ James Strachey Barnes, Universal Aspects of Fascism, Williams and Norgate, London: UK, (1928) pp. 113-114

¹¹⁵ Keynesian economics. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/Keynesian-economics> (дата звернення - 03.05.2023)

році. В цій тезі дуче так охарактеризував відмінність в ставленні до капіталізму та ринкових відносин в тогочасній Італії та СРСР: «В нас є приватна власність, тоді як у росії її нема! Ми покусали та приборкали капіталізм, тоді ж як росіяни просто його скасували¹¹⁶». Як бачимо, до самого поняття капіталізму у фашистській Італії ставилися з певним негативним забарвленням. А деякі дослідники навіть схильні бачити в її економічній політиці зачатки соціалізму з такими елементами, як централізоване планування, значні державні субсидії, протекціонізм (високі тарифи), високі рівні націоналізації, нестримне кумівство, великі дефіцити, високі державні витрати, порятунок банків і промисловості, дублююча бюрократія, масштабні програми соціального забезпечення, нищівний національний борг, спалахи інфляції та «суворо регульована, багатокласова, інтегрована національна економічна структура»¹¹⁷.

Про негативність капіталізму говорив також і Освальд Мослі в брошурі «100 запитань та відповідей». Відповідаючи на запитання «Яка різниця між фашизмом та капіталізмом, якщо обидва виступають за приватну власність?» сер Освальд відповідає так: «Коротко кажучи, капіталізм — це система, за допомогою якої капітал використовує націю для власних цілей. Фашизм — це система, за якою нація використовує капітал у власних цілях. Приватне підприємництво дозволяється і заохочується до тих пір, поки воно збігається з національними інтересами. Приватне підприємництво не допускається, якщо воно суперечить національним інтересам. За фашизму приватне підприємництво може служити, але не експлуатувати. Це забезпечується Корпоративною системою, яка встановлює межі, в яких промисловість може працювати, і ці межі

---

¹¹⁶ Ludwig E. Talks with Mussolini. Translated from German by C. and E. Paul. Boston: Little, Brown and Company. 1933. Pg. 150

¹¹⁷ Samuels L. K. The Socialist Economics of Italian Fascism. Econlib Articles. Jul. 2015. URL: <https://www.econlib.org/library/Columns/y2015/Samuelsfascism.html> (дата звернення - 18.03.2023)

є добробутом нації¹¹⁸». Взагалі певні погляди Мослі на капіталізм були подібними до тих, які мали соціалісти – він вважав, що свобода, яку пропонує капіталізм – ілюзорна, доки залишаються погані житла, безробіття, довгі години виснажливої праці, промисловий колапс і незахищеність¹¹⁹.

Отже ми можемо бачити, що корпоративізм – це притаманна для фашистських та інших авторитарно-націоналістичних (за Пейном) суспільно-економічна система, яка поєднує в собі деякі елементи капіталістичної моделі з деякими елементами соціалізму. Головна ідея корпоративізму – це співпраця класів. Разом з тим корпоративізм – це один з небагатьох елементів фашистської ідеології, яку британські фашисти-мослівці запозичили напряду. Мослі у своїй автобіографії писав, що корпоративізм був головним компонентом, який він запозичив до власної ідеології, бо вбачав у ньому продуманий механізм, який може бути й ефективним у вмілих руках¹²⁰. Сер Освальд порівнював корпоративізм з автомобілем – будь який водій, в залежності від власних вмінь, зможе або виграти на ньому гонку, або пришвидшити виконання своїх повсякденних справ, або врізатися в стіну¹²¹.

---

¹¹⁸ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – pg. 43

¹¹⁹ Cullen S. The Development of the Ideas and Policy of the British Union of Fascists, 1932-40. Journal of Contemporary History. pg. 121

¹²⁰ Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. Pg. 302

¹²¹ Так само

Розділ 3.3. Фашизм як авторитарний ультра-націоналізм

В цьому розділі ми розглянемо яке місце займало так зване національне питання у світогляді італійських та британських фашистів. Але перед тим, як дослідити це питання варто дати визначення яке ми даємо цьому поняттю. Під цим поняттям ми радше будемо розглядати певне збірне явище до якого будемо зараховувати те, якими Беніто Муссоліні та Освальд Мослі бачили власні нації, як вони ставилися до національних меншин у власних державах, наскільки сильними у їхніх ідеях були колоніалізм та імперіалізм.

Для початку спробуємо дати собі відповідь на два питання? Перше питання – чому нам це питання важливе, або наскільки важливим є національні почуття для фашизму? Чи можна взагалі ототожнювати фашизм з націоналізмом? Відповідь на це питання дає американський дослідник фашизму Стенлі Дж. Пейн. Він вважає, що фашизм – це один з трьох різновидів авторитарного націоналізму разом з радикальною та консервативною правницею. Подібну відповідь дає і Роджер Гріффін – на його думку фашизм є формою популістського ультра-націоналізму. Тобто, націоналізм (в його авторитарній ультра-формі) на думку Пейна та Гріффіна не просто притаманний фашизмові, але є його невіддільним елементом.

Давайте розглянемо як італійські та британські фашисти проявляли власний націоналізм. Щодо Муссоліні та його послідовників, то італійський історик Ернесто Джентіле писав, що вони прагнули повністю привласнити собі патріотизм та національну ідею. Для італійських фашистів бути «справжнім італійцем» означало бути вірним дуче та фашистській партії. Бути прихильником іншої політичної ідеології або руху означало бути ворогом Італійської держави та італійського народу загалом.

Якщо казати про сера Освальда Мослі, то він вважав себе щирим патріотом Великої Британії. Патріотизм був чітко прописаний не тільки в агітації самої БСФ¹²², але й в листах, які Мослі писав, коли перебував у в'язниці з 1940 по 1943¹²³. Крім того проявом патріотизму сера Освальда, на думку автора роботи, можна також вважати його слова про прояв лояльності до Британської корони¹²⁴, а також те, що він був активним противником вступу Великої Британії у війну з Німеччиною у міжвоєнний період¹²⁵ (він щиро вважав, що війна з Німеччиною лише нашкодить Британії). В одній із статей, яка досліджувала ідеологію БСФ було навіть сказано, що Мослі був гіперпатріотом¹²⁶.

3.3.1. Громадянський та етнічний націоналізм

Друге питання полягає в тому, а який саме націоналізм сповідували фашисти і що взагалі таке нація у їхньому розумінні? Існують різні теорії походження нації (примордіалістська та модерністська), сам націоналізм теж може бути різним – політичним (ґрунтується на приналежності нації до політичного утворення відомого як держава), етнічний (з назви зрозуміло, що ґрунтується на етнічній приналежності), расовий (аналогічно з попереднім пунктом ґрунтується на расовому питанні) тощо.

---

¹²² Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – pg. 42

¹²³ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. 1946. – pg. 46-49

¹²⁴ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – pg. 5

¹²⁵ Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. – pgs. 46-49

¹²⁶ Cullen S. The Development of the Ideas and Policy of the British Union of Fascists, 1932-40. Journal of Contemporary History. – pg. 127.

Відповідь на це питання дав Муссоліні в 1929 році. У його спільному з Джовані Джентіле есе «Доктрині фашизму» в 10-му пункті було прописане таке правило, що це не нація утворює державу, а держава утворює націю¹²⁷. Тобто, з цього моменту ми можемо зрозуміти, що до того, як потрапити під сильний німецько-нацистський вплив, розуміння нації у італійських фашистів було більш подібне на державницько-політичне.

Тут важливо зрозуміти контекст в якому писалася ця доктрина. Країна Італія була утворена в період Рісорджименто, який тривав з 1856 по 1870 роки – в цей період багаточисельні князівства та королівства Апенінського півострова об'єдналися в спільну державу. Однак так сталося, що коли фашисти прийшли до влади в Італії в 1922 році, (тобто більше ніж через 40 років після Рісорджименто) італійці не відчували себе одним народом – італієць з П'ємонту чи Венеції міг не відчувати, що має щось спільне з італійцем з Неаполя або Сицилії¹²⁸. Вони навіть розмовляли різними мовами, при чому в прямому сенсі – кожен італієць говорив власною говіркою, яку не розуміли його співвітчизники з іншого регіону (це не враховуючи маленькі слов'янські, німецькі та албанські спільноти), а тим, що ми називаємо італійською мовою (яка ніби й повинна була стати тим, що мало би об'єднати всіх італійців) володіло всього 2.5% населення країни¹²⁹. Фактично тогочасна Італія була модерним винаходом без політичного чи етнічного базису¹³⁰. Проекція цього контексту на «Доктрину фашизму» може вказувати на те, що Муссоліні прагнув зробити те, чого не вдалося його попередникам другої половини ХІХ століття і увійти в історію як об'єднувач італійців.

---

¹²⁷ The Doctrine of Fascism (1932). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/doctrine-of-fascism-1932.html> (дата звернення - 12. 04. 2023)

¹²⁸ Myhil J. Language, Religion and National Identity in Europe and the Middle East. A historical study. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2006. – pgs. 134-135

¹²⁹ Так само

¹³⁰ Так само

Якщо ж казати про Мослі, то його націоналізм (і згаданий вище гіперпатріотизм) також збудований на політичних і громадянських засадах. Патріотизм Мослі можна охарактеризувати гаслами «Британія понад усе¹³¹» (англ. Britain first) та «Британія для британців¹³²» (англ. Britain for Britons). Перше гасло пов'язане з тим, що кожен підданий Британської корони не повинен ставити власні інтереси понад інтересами Великої Британії чи, тим паче, своїми діями завдавати шкоди цій країні, інакше його очікує депортація¹³³. Друге гасло означало, що британський уряд мав би ставити інтереси британців понад інтересами іноземців, а мігрантські хвилі до Британії варто зупинити, а кожен новий мігрант мав би довести власну цінність для Об'єднаного королівства¹³⁴.

Якщо казати про те, як ставилися Мослівці до національних меншин та корінних народів самої Великої Британії та її імперії загалом, то він хоча й вживав термін «британська раса¹³⁵», проте вважав, що для Британської імперії було скарбом її культурне різноманіття¹³⁶. Це доволі сильно контрастує з тим, яку політику проводив Муссоліні по відношенню до національних меншин в себе в країні. А політика ця полягала в асиміляції та масовій італізації не лише всього населення Апенінського півострова, але й населення колоній та окупованих територій. Розгляньмо деякі приклади.

Про те, як мала би відбуватися ця італізація, у 1927 році писав Джузеппе Крістофоліні в статті «Етнічні меншини» (іт. Le minoranze etniche) для журналу Gerarchia. В цій статті автор пише про німецькомовне населення Південного Тиролю та Тридентської Венеції – сеньйор Крістофоліні описує, що це населення

---

¹³¹ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – pg. 37-38

¹³² Так само

¹³³ Так само

¹³⁴ Так само

¹³⁵ Так само

¹³⁶ Так само

є нащадками або прибулих варварських племен, або онімечених італійців¹³⁷. Автор стверджує, що довгий час ці землі були романомовними (тобто найпоширеніша мова належала до романської родини), але онімечення відбувалося поступово через германізацію місцевої шляхти, запровадження німецькомовної освіти, онімечення імен, прізвищ та топоніміки, навіть через будівництво у місті Больцано нових кварталів у «сильному тевтонському стилі»¹³⁸. Однак після приєднання цих земель до Італійського королівства стала можливою їхня італізація – вона можлива через запровадження італійської мови в школах та державних установах, поверненні італійської топоніміки, розпуск організацій, які вважалися «антинародними» та тому подібне¹³⁹.

Те саме стосувалося й окупованих Італією територій. До прикладу візьмемо Хорватію, яка була утворена з територій окупованої Югославії на які претендували хорватські усташі. Попри те, що Хорватія проголошувалася незалежною державою, вона була розділена на дві окупаційні зони з німецькою та італійською військовою адміністрацією. Італійці у власній окупаційній зоні поводитися так, ніби вони анексували її. Спочатку вони замінили всі хорватські прапори в публічних місцях на італійські, потім почали зносити пам'ятники хорватським діячам. Власні назви почали перейменовувати на їхні італійські відповідники, у школах запроваджувалася італізація. Муссоліні оголосив про вирішення «далмацького» питання шляхом заселення цієї землі італійським населенням¹⁴⁰.

Усе сказане вище могло стосуватися не лише представників неіталійських народів, але й самих італійців, а саме тих, що були з Півдня. У статті Крістофера

---

¹³⁷ Ethnic Minorities. (Published in Gerarchia, 1927). By Giuseppe Cristofolini. URL: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/ethnic-minorities.html>

¹³⁸ Так само

¹³⁹ Так само

¹⁴⁰ Dizdar Z. Italian Policies Toward Croats In Occupied Territories During The Second World War.// Review of Croatian History. 2005. №1. Pgs. 187-189

Шинна «В середині Італійської імперії: колоніальна Африка, расові війни та «південне питання»» (англ. *Inside the Italian Empire: Colonial Africa, Race Wars, and the ‘Southern Question’*) описується, що політику режиму Муссоліні (чи навіть кожної італійської влади починаючи з Рісорджименто) щодо південних регіонів можна назвати колоніальною – в цій статті коментуються різні цитати тогочасних італійських діячів про те, італійці з Півночі сприймали своїх співвітчизників з Півдня як біологічно неповноцінних істот¹⁴¹ (цитуються Антоніо Грамші), або про те, що північани бачили південців як «представників нижчої і незмінної раси¹⁴²», або й навіть про те, що «Африка починається на південь від Риму¹⁴³». Вже згаданий вище Антоніо Грамші писав, що Італійська імперія ефективно перетворила Південь на «колонію експлуатованою Північчю¹⁴⁴».

Італійські фашисти вважали за необхідне втручатися в справи сусідніх держав на території яких проживали значні італійські громади. В 1915 році, за кілька років до створення фашистської партії Муссоліні написав для газети *Il Popolo d'Italia* статтю «Італія, Сербія і Далмація» (іт. *Italia, Serbia e Dalmazia*), в якій описав проблему згаданої вище Далмації, яка була одним із королівств у складі Габзбурзької імперії. Оскільки в Далмації було як італійське, так і південнослов'янське населення, на цю землю претендували одночасно Італія і Сербія, які опинилися на одному боці на цій війні. Тоді Муссоліні писав, що не обов'язково підкорювати цю землю політично, однак із Сербією варто вести переговори за збереження італійської культури в Адріатиці та захисту її від

---

¹⁴¹ Shinn C. A. *Inside the Italian Empire: Colonial Africa, Race Wars, and the ‘Southern Question’*. *Shades of Whiteness* // Edited by E. Kirkland. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2016. Pg. 41

¹⁴² Так само – ст. 41-42

¹⁴³ Так само – ст. 42

¹⁴⁴ Так само

слов'янізації¹⁴⁵. Італійські форпости повинні бути в Далмації для подальшої культурної та економічної експансії на Балкани¹⁴⁶.

В доповнення до цієї тези хотілося б сказати, що італійські фашисти також вважали за необхідне активно контактувати з італійською діаспорою. Ще в перших роках приходу фашистів до влади в Італії виникла організація «Fasci Italiani all'Estero» (укр. «Італійські фашисти закордоном») мета якої була захищати будь-які інтереси італійської діаспори, передусім в США або в Аргентині, починаючи від економічних інтересів, закінчуючи захистом італійців від асиміляції та збереженні їхньої культури. Дослідник Еміліо Джентіле пише, що ця організація мала також на меті просувати фашистську пропаганду по всьому світу.

Що ми можемо зрозуміти маючи ці 5 прикладів? Що для італійських фашистів були досить важливими етнічна та культурна приналежність населення. Але це може суперечити тому, що було сказано вище про громадянський націоналізм Муссоліні. Відповідь на цю дилему дає нам український історик Ярослав Грицак. У своїй книзі «Подолати минуле» він пише, що жодна з моделей побудови нації, політична чи етно-культурна, не може виступити в чистому вигляді, що дуже часто ця ситуація будується на змішаній моделі. Більшість національних держав хоча й мають етнічне ядро, та все ж їхнє населення розбавлене етнічними меншинами. Французька, американська та радянська нації хоча й вважалися політичними та багатонаціональними, та все ж таки їхніми фундаментами були франкофонська, англо-саксонська та російська культури. Подібну модель можна спроектувати й на Італію доби Муссоліні, в якій «держава визначає націю», але

---

¹⁴⁵ Italy, Serbia and Dalmatia. (Published in Il Popolo d'Italia, April 6, 1915). By Benito Mussolini. URL: <https://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/italy-serbia-and-dalmatia.html> (дата звернення - 12. 04. 2023)

¹⁴⁶ Так само

важливою також була виразна «італійськість» населення Апенінського півострову та окупованих територій.

3.3.2. Расизм та антисемітизм у фашизмі

Однак італійський фашистський націоналізм мав ознаки політичного лише близько першої половини власного існування. Історик Ернесто Джентіле пише, що тоталітарність у фашизмі зрештою призвела до того, що в нього проникли расизм і антисемітизм¹⁴⁷. Починаючи з другої половини 1930-х років громадянський націоналізм італійського фашизму починає витіснятися расовими теоріями. В 1938 році виходить так званий маніфест про раси, який оголошував, що раси існують, що італійці відносяться до арійської раси, що відмінності між народами полягають не тільки в мові та культурі, але й в расі, а також те, що євреї не належать до італійської (арійської) раси¹⁴⁸.

Власне, ці расові закони та антисемітизм, який вплив із цих расових законів – це наслідок італо-німецького зближення в середині 1930-х і, як наслідок, взаємопроникнення певних доктрин. Самі італійці певний час вважалися нацією нижчою за німців в нацистських расових теоріях¹⁴⁹, а проте згодом ставлення нацистів до італійців як до народу покращилося¹⁵⁰, і самі італійські фашисти перейняли ці самі расові теорії.

Ці расові закони означали те, що так звані расові меншини (переважно євреї) тепер піддавалися дискримінації. Ця дискримінація полягала в тому, що

---

¹⁴⁷ Gentile E. *The Struggle For Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism*. Praeger. Westport, Conecticut, London. 2003. Pg. 8

¹⁴⁸ *The Manifesto of Race (1938)*. URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2012/03/manifesto-of-race-1938.html> (дата звернення - 20.05.2023)

¹⁴⁹ Gillette A. *Racial Theories in Fascist Italy*. London and New York: Routlage. Taylor & Francis groups. 2002. – 35-50 pgs.

¹⁵⁰ Так само

євреї через власну «расу» визнавалися неіталійцями, а отже іноземцями, які тепер не мають права займати державних посад. Що цікаво, до прийняття цього расового маніфесту ставлення до євреїв у фашистській Італії було різноманітним, в тому числі подекуди було й позитивне ставлення. Так наприклад в інтерв'ю Емілію Людвігу в 1930-му Муссоліні говорить, що «в Італії нема антисемітизму і що італійці єврейського походження зарекомендували себе як хороші громадяни¹⁵¹». Той же ж Муссоліні в 1928 році пише в газеті Il Popolo d'Italia статтю «Відповідь сїонїстам» (іт. Replica ai Sionisti) – в цій статті він пише, що «італійці єврейської віри проявляють вірність Італії». З цих двох прикладів ми можемо зрозуміти, що в ранній фашистській Італії євреї розглядалися, як повноправні італійські громадяни своєрідного походження.

Цікавим є також таке явище, як антисемітизм в БСФ. Взагалі ця організація й прославилася антисемітизмом – представників робітничого класу, які віддавали за неї свої голоси, приваблювала саме антиєврейські постулати партії. Як наслідок доволі багато голосів БСФ отримувала на місцевих виборах в лондонському Іст-Енді, де пліч-о-пліч жили євреї та англійський робітничий клас¹⁵². Про те, що БСФ прославилася саме як антисемітська організація дуже гарно демонструє інтерв'ю, яке Мослі давав у 1975 року для телеканалу Thames Television. В цій телепередачі ведучий заявляє серові Освальду, що єврейська громада Східного Лондона була б не дуже рада тому, що він прийшов на цей телеканал давати інтерв'ю¹⁵³.

А проте тут варто зазначити такі два моменти. Перший полягає в тому, що Мослі особисто не ставив за основне завдання «остаточне вирішення єврейського

---

¹⁵¹ Ludwig E. Talks with Mussolini. Translated from German by C. and E. Paul. Boston: Little, Brown and Company. 1933. Pg. 70

¹⁵² Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – ст. 157

¹⁵³ Sir Oswald Mosley | Interview | Oswald Mosley | Thames Television | 1975 - <https://www.youtube.com/watch?v=HNhF28fzN9I>

питання». Це можна зрозуміти за динамікою висвітлення цього питання у його основних творах. У найпершому творі «Величніша Британія» він жодного разу не згадує єврейське питання, що можна зрозуміти якщо хоча би поверхово поглянути на зміст цієї праці¹⁵⁴. В брошурі «100 запитань і відповідей про фашизм» вже з'являються згадки про це питання, однак зі 100 питань присвячених єврейській проблемі було всього 5 в самому кінці агітації (питання 95-99)¹⁵⁵. А в праці «Завтра нам ще жити» (англ. Tomorrow we Live) був один розділ присвячений єврейському питанню – він був наприкінці і вкладався в 3 сторінки¹⁵⁶ (для порівняння розділ присвячений економічному питанню мав 15 сторінок).

Другий момент полягає в тому, що сер Освальд Мослі не був прихильником нацистських расових теорій, згідно з якими євреї вважалися нижчими істотами через власне кровне походження. Сер Освальд постійно заявляв, що ніколи не ненавидів євреїв за фактом їхньої раси або релігії. Якщо казати про класичний антисемітизм серед британських фашистів, то тут можна навести головного конкурента Мослі за лідерство серед британських ультраправих, сера Арнольда Ліза. Сер Арнольд написав чимало праць в яких він висказував власне ставлення до євреїв. Скажімо, якщо судити з праці «My Irrelevant Defence being Meditations Inside Gaol and Out on Jewish Ritual Murder» можна зрозуміти, що він щиро вірив в те, що євреї вчиняють ритуальні жертвоприношення – він наводив у приклад найвідоміші випадку кривавого наклепу, починаючи зі справи про вбивство маленького Вільяма з міста Норвіч і закінчуючи київською справою

---

¹⁵⁴ Mosley O. The Greater Britain. Second edition. London: Jelfcoats Ltd. 1934. Pgs. 13-14

¹⁵⁵ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. Pgs. 37-38

¹⁵⁶ Mosley O. The Alternative. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhthin. 1946. Pgs. 107-110

Менделя Бейліса¹⁵⁷. В іншій своїй праці, у памфлеті «Our Jewish aristocracy» він робить перелік британських аристократичних родин, які породичалися з євреями¹⁵⁸. Ба більше, сер Арнольд Ліз звинувачував у підігруванні євреям самого сера Освальда Мослі, а його організацію називав British Jewnion of Fascists¹⁵⁹ (букв. Британське жидоб'єднання фашистів).

Повертаючись до самого Мослі, треба сказати, що він неодноразово заявляв, що ненавидів не всіх євреїв, а лише деяких¹⁶⁰, тих, діяльність яких він вважав шкідливою для Британії. В тій же ж брошурі «100 запитань» він писав про євреїв таке – кожен громадянин Великої Британії мусить з'ясувати, що Британія понад усе, в тому числі понад інтересами власної раси. Якщо людина цього не розуміє, то вона повинна покинути Британію. На думку Мослі так сталося, що євреї історично ставлять інтереси власної раси понад інтересів тих країн, на території яких перебували, а отже відношення до них має бути як до іноземців. Єврей, який буде нехтувати інтересами Британії, не матиме права займати посади в державних органах або ставати членом парламенту, а за нагальної потреби його буде депортовано, при цьому він матиме право забрати з собою все, що заробив чесною працею. Проте це не означає, що євреїв будуть переслідувати за сам факт їхньої національної чи релігійної приналежності¹⁶¹.

З одного з випусків партійної газети Action можна зрозуміти в чому саме фашисти-мослівці звинувачували тих самих «деяких євреїв-шкідників». На титульній сторінці було написано «Aliens or Britons? Shall British Money Go To

---

¹⁵⁷ Arnolde Leese. My Irrelevant Defence being Meditations Inside Gaol and Out on Jewish Ritual Murder

¹⁵⁸ Arnold Leese. Our Jewish aristocracy

¹⁵⁹ Sir Oswald Mosley | Interview | Oswald Mosley | Thames Television | 1975 - <https://www.youtube.com/watch?v=HNhF28fzN9I>

¹⁶⁰ Oswald Mosley. Fascism: 100 questions asked and answered & 10 points of fascism //pg. 37-38

¹⁶¹ Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. – pg. 281

Jews While Britons Strave¹⁶²?» (укр. Прибульці чи британці? Чи повинні гроші британців іти до рук євреїв поки британці голодують). Тобто антисемітизм мослівців проявлявся саме у вірі в те, про що було сказано в «Протоколі сіонських мудреців». Але разом з тим Мослі визнавав євреїв за націю зі своїми інтересами після завершення Другої світової війни він пропонував створити для євреїв їхню власну державу. Територію єврейської держави він пропонував розташувати в Палестині, де, на його думку, християни, євреї і араби повинні були б отримати рівний доступ до власних святинь¹⁶³¹⁶⁴.

Мослі не був прихильником нацистських расових теорій . Попри те, що він вживав термін «британська раса», він вважав, що для Британської імперії було скарбом її культурне різноманіття .

Роджер Гріффін писав, що расизм цілком притаманний фашизмові. Фашистський расизм може й не стосуватися напряду ідей про чистоту раси, а проте фашисти можуть обрати певну етнічну групу для переслідувань і, відповідно, для мобілізації власних сил¹⁶⁵. Разом з тим він не обов'язково повинен бути антисемітським чи геноцидним¹⁶⁶.

---

¹⁶² Aliens or Britons? Shall British Money Go To Jews While Britons Strave? *Action*. 1939. №151. January 14.

¹⁶³ Oswald Mosley. *The Alternative* // pg. 212-216

¹⁶⁴ Oswald Mosley. *My Answer* // pg. 107-110

¹⁶⁵ Griffin R. *The Nature of Fascism*. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 48-49 pgs.

¹⁶⁶ Так само

3.3.3. Імперіялізм

Окрім того Гріффін також писав про імперіялізм у фашизмі, а саме те, що імперіялізм насправді не є обов'язковим для фашизму, що не кожен фашист буде вимагати «розширення життєвого простору»¹⁶⁷.

Це можна зрозуміти на прикладі Мослі та його прихильників. Члени БСФ не прагнули розширити Британську імперію, однак вважали, що її варто зберегти. Сам Мослі мав до цього економічний підхід – він був прихильником політики ізоляціонізму Британії, а імпорт на острови повинен здійснюватися з колоній¹⁶⁸. Інший член БСФ, сер Вільям Джойс вважав, що Британська імперія повинна представляти із себе щось на кшталт єдиного організму¹⁶⁹. Ще один член БСФ, Роберт Гордон, вважав, що Освальд Мослі «зможе врятувати Британську імперію¹⁷⁰». Як наслідок члени БСФ дуже негативно ставилися до національно-визвольних рухів на території всієї Британської імперії, наприклад вони часто сприймали за зраду коли британська адміністрація йшла на поступки скажімо індійським рухам¹⁷¹.

Про італійських фашистів сказати таку тезу, що вони намагалися продовжувати політику Рісорджименто – на цьому наголосив другий співавтор «Доктрини» Джовані Джентіле у власній промові «Що таке фашизм?» (іт. *Che cosa è il fascismo?*)¹⁷², яку той виголосив на конференції, яка відбувалася 8 березня 1925 року в залі Чінквенто (Salone dei Cinquecento) розташованому в палацо

---

¹⁶⁷ Так само

¹⁶⁸ Mosley O. *The Greater Britain*. Second edition. London: Jelfcoats Ltd. 1934. – pgs. 145-147

¹⁶⁹ Stocker P. 'The Imperial Spirit': British Fascism and Empire, 1919–1940. *Religion Compass*, 2015. Pg. 51

¹⁷⁰ Так само

¹⁷¹ Liburd L. J. *Beyond the Pale: Whiteness, Masculinity and Empire in the British Union of Fascists, 1932–1940*. Brill. Oct. 17. 2018. URL: https://brill.com/view/journals/fasc/7/2/article-p275_275.xml?language=en (дата звернення – 20.05.2023)

¹⁷² *Che cosa è il fascismo?* (1925). URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/2018/05/che-cosa-e-il-fascismo-1925.html> (дата звернення - 12. 04. 2023)

Веккйо у Флоренції¹⁷³. В цій промові синьйор Джентіле сказав таку цікаву фразу, «що він (фашизм) сильною рукою потиснув сумління італійців, щоб вони пам'ятали, що вони діти Італії, і пам'ятали умови, які зробили цю Італію можливою, від самого її першого Рісорджіменто¹⁷⁴». І хоча Джентіле в цій промові говорив переважно про те, що можна було би назвати «величчю італійської нації»¹⁷⁵, цю фразу, на думку автора роботи, можна також сприймати як бажання продовжувати об'єднання нації.

Але фразу про продовження Рісорджіменто можна розуміти не лише в контексті намагання фашистів зробити з різноманітних мешканців Італії монолітну націю, а й в тому контексті, що фашисти прагнули приєднати решту земель, які населяли або італомовне населення, або історично належали різним італійським державам (наприклад, Венеційській республіці) та, відповідно, перебували під сильним впливом італійської культури. В 1930-х фашисти навіть випускали плакат за допомогою якого намагалися пояснювати які саме землі вони прагнули приєднати¹⁷⁶, а саме – Тічіно (італомовний кантон на півдні Швейцарії), Ніцца, Корсика, Мальта і Далмація. В роки Другої світової всі ці регіони, за винятком Мальти та Тічіно були окуповані Італією.

Окрім згаданих вище земель італійські фашисти прагнули також завоювати й інші землі, які розташовані на берегах Середземного моря і в Африці. Це мала би бути ціла імперія з системою колоній, протекторатів та клієнтських держав. Ми не будемо намагатися зрозуміти якими були б ідеальні кордони цієї імперії, ми лише згадаємо лише ті території, які були окуповані режимом Муссоліні за весь час його режиму – Албанія, Ефіопія, Косово, Чорногорія, Туніс, Савойя, більша

---

¹⁷³ Так само

¹⁷⁴ Так само

¹⁷⁵ Так само

¹⁷⁶ Див. додаток 9

частина материкової Греції та її островів¹⁷⁷. В принципі, таку політику створення імперії теж можна в якомусь сенсі вважати політикою «продовження Рісорджименто», оскільки фашистська Італія продовжувала політику Італії до Першої світової війни¹⁷⁸.

Що ми можемо сказати як висновок до всього переліченого в цьому розділі? Місцями національна політика Муссоліні та Мослі могли суттєво відрізнятись. Та разом з тим кожен перелічених прикладів можна назвати саме проявом ультра-націоналізму. Однак варто врахувати, що досліджуючи національне питання будь-якого фашистського руху будь-якої, до кожної нації держави варто застосовувати щось на кшталт індивідуального підходу враховуючи актуальні проблеми та особливості кожної окремо взятої нації, оскільки проблемне питання для одного народу може бути незрозумілим і неактуальним для іншого. Таке пояснення можна зустріти в брошурі БСФ «100 запитань і відповідей про фашизм»: відповідаючи на питання «Чим фашизм в Британії відрізняється від фашизму в Італії та Німеччині?» Освальд Мослі відповідає так: «Основна відмінність полягає в тому, що то є німецький та італійський фашизми, а в нас є наш, британський. З цього випливають усі інші відмінності. Фашизм, по суті, є національним кредо, яке в кожній нації знаходить різне національне вираження та методи. З цієї причини фашистські рухи в кожній країні відрізняються більше, ніж соціалістичні чи комуністичні рухи, які є інтернаціональними¹⁷⁹».

---

¹⁷⁷ Shinn C. A. Inside the Italian Empire: Colonial Africa, Race Wars, and the 'Southern Question'. Shades of Whiteness // Edited by E. Kirkland. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2016. – pg. 38

¹⁷⁸ Так само – ст. 37-38

¹⁷⁹ Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – pg. 7

Висновок

Фашизм – це права ідеологія і/або політичний рух для якого притаманні схильність до побудови недемократичного режиму, прагнення до облаштування економічної системи яка би поєднувала в собі як елементи капіталістичної, так і соціалістичної економіки, і, що найголовніше, схильність до радикального націоналізму, який би диктував певні умови для особливого націєтворення. Ці умови залежать передусім від історичних та культурних умов конкретно визначеної нації. Фашизм виник в 1920-х роках в Італії внаслідок Першої світової війни. Певні його елементи запозичували інші праворадикальні рухи, серед яких була Британська спілка фашистів очолювана сером Освальдом Мослі.

Як ми можемо побачити, італійський фашизм мав доволі суттєвий вплив на британський в тому сенсі, що лідер британських фашистів сер Освальд Мослі чимало переймав від італійського досвіду. Переважно це стосувалося політичної програми британських фашистів з переформатування держави та економічної системи – Мослі вважав Італію за режиму Муссоліні успішним проектом з порятунку країни від наслідків політичної та економічної кризи, а отже прагнув за допомогою подібної програми здолати наслідки Великої Депресії.

Також були певні спільні моменти між ідеологіями Британської спілки фашистів та італійських фашистів. Мова йде в першу чергу про націоналізм, який хоч і розвивався по-різному в зв'язку з особливостями досвіду італійської та британської націй, а проте мали дещо спільне. Цим спільним є те, що фашистський націоналізм проявляється у радикальній формі, яка ставить служіння нації сенсом існування кожного громадянина.

Чи можна сказати про те, що Мослі сліпо копіював модель Муссоліні. Тут радше підійшло би визначення «адаптував до особливостей суспільного життя

Великої Британії», та й з часом Мослі також почав звертатися до Адольфа Гітлера, основного конкурента Муссоліні в першій половині 1930-х років.

Список використаних джерел та літератури

Опубліковані джерела:

1. Mosley O. The Greater Britain. Second edition. London: Jelfcoats Ltd. 1934. – 191 pgs. URL: <https://www.scribd.com/document/369966497/The-Greater-Britain-Oswald-Mosley-1935> (дата звернення – 29.09.2022)
2. Mosley O. Fascism: 100 Questions Asked and Answered & 10 Points. An ironmarch.org publication. – 47 pgs. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96.%20100%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C+10%20%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%96.%20100%20%D0%BF%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BD%D1%8C+10%20%D0%BF%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%82%D1%96%D0%B2%20(1).pdf) (дата звернення – 29.09.2022)
3. Mosley O. My Answer. Second edition. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. – 126. Pgs. URL: <http://www.freepdf.info/index.php?post/Mosley-Oswald-My-answer> (дата звернення – 29.09.2022)
4. Mosley O. The Alternative. Mosley publications, Crowood Touse, Ramsbury, Wilhlin. 1946. – 317 pgs. (URL: <https://www.scribd.com/document/438027549/Alternative-The-Oswald-Mosley-pdf>) дата звернення – 29.09.2022
5. Mosley O. My Life. London: Friends of Oswald Mosley (F.O.M.). 2006. – 424 pgs. URL: <https://web.archive.org/web/20061202043437/http://www.oswaldmosley.com/downloads/My%20Life.pdf> (дата звернення – 29.09.2022)

Періодика:

1. Aliens or Britons? Shall British Money Go To Jews While Britons Strave? *Action*. 1939. №151. January 14. (див. додаток)

Джерела усної історії:

1. Ludwig E. Talks with Mussolini. Translated from German by C. and E. Paul. Boston: Little, Brown and Company. 1933. – 259 pgs.
2. Sir Oswald Mosley | Interview | Oswald Mosley | Thames Television | 1975. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HNhF28fzN9I> (дата звернення – 15.05.2023)

Візуальні джерела:

1. Італійський плакат 1930-х років, який демонструє тогочасні територіальні претензії Італії. (див. додаток)

Фільми:

1. Обыкновенный фашизм (реж. М. Ромм. Мосфильм, 1965). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vIAFJ7QIU7k> (дата звернення – 15.05.2023)

Джерела в електронному форматі:

1. Biblioteca Fascista. URL: <http://bibliotecafascista.blogspot.com/> (дата звернення – 30. 11. 2022)
2. Modern History Sourcebook: Benito Mussolini: What is Fascism, 1932. Fordham University. URL: <https://sourcebooks.fordham.edu/mod/mussolini-fascism.asp> (дата звернення - 31. 12. 2022)

Монографії:

1. Віперман В. Європейський фашизм. Порівняльний аналіз /пер. з нім. В. Швед, Р. Дізер. Київ: Дух і літера. 2008. – 278 ст. (URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Wolfgang_Wippermann/Yevropeiskyi_fashyzm_porivnialnyi_analiz_1922-1982/, дата звернення – 29.09.2022)
2. Грицак Я. Подолати минуле: глобальна історія України. Київ: Портал. 2021. – 432 ст.
3. Кампі А. Муссоліні /пер. з іт. Г. Залевської. Львів: Видавництво Анетти Антоненко, Київ: Ніка-Центр. 2020. – 200 ст.
4. Хобсбаум Э. Эпоха крайностей: Короткий двадцатый век (1914–1991). – М.: Изд. Независимая Газета, 2004. – 488 ст.
5. De Felice R. Interpretations of Fascism. Translator B. Everett. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London. 1977. – 248 pgs. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/renzo-de-felice-interpretations-of-fascism%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/renzo-de-felice-interpretations-of-fascism%20(1).pdf) (дата звернення – 01.05.2023)
6. Gentile E. The Struggle For Modernity: Nationalism, Futurism, and Fascism. Praeger. Westport, Conecticut, London. 2003. – 201 pgs. URL: <file:///E:/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%83/%D0%94%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%B5%20%D0%95.%20%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC%20%D1%96%20%D1%84%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf> (дата звернення – 01.05.2023)

7. Gillette A. Racial Theories in Fascist Italy. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 2002. – 248 pgs (URL: <http://tankona.free.fr/gillette2002.pdf>, дата звернення – 29.05.2021)
8. Griffin R. The Nature of Fascism. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 249 pgs. (URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/roger-griffin-the-nature-of-fascism-1st-edition-1970.pdf>, дата звернення – 01.05.2023)
9. Knight P. Mussolini and Fascism. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 135 pgs. дата звернення – 01.05.2023. URL: <file:///E:/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0%20%D0%B4%D0%BE%20%D0%B4%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D1%83/%D0%9F%D0%B0%D1%82%D1%80%D1%96%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%9A%D0%BD%D0%B0%D0%B9%D1%82.%20%D0%9C%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%BD%D1%96%20%D1%96%20%D1%84%D0%B0%D1%88%D0%B8%D0%B7%D0%BC.pdf>
10. Payne S. G. A History of Fascism, 1914–1945. London and New York: Routledge. Taylor & Francis groups. 613 pgs. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/stanley-g-payne-a-history-of-fascism-1914-1945-1st.pdf> (дата звернення – 01.05.2023)
11. Payne S. G. Fascism: Comparison and Definition. The University of Wisconsin Press. 234 pgs. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/stanley-g-payne-fascism-comparison-and-definition.pdf> (дата звернення – 01.05.2023)
12. Sihvonen M. Modern and Antimodern Elements in the Discourse of the British Union of Fascists. University of Tampere: School of Modern Languages and Translation Studies. 2008. – 84 pgs. (URL: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/79641/gradu02901.pdf> дата звернення – 29.05.2021)

Коллективні монографії:

1. Війна і міф: невідома Друга світова війна. Під заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків: Клуб сімейного дозвілля. 2016. – 272 ст.
2. Corporatism and Fascism: The Corporatist Wave in Europe. Edited by A. Costa Pinto. Routledge. Taylor & Francis groups. 327 pgs.

Розділи монографії:

1. Shinn C. A. Inside the Italian Empire: Colonial Africa, Race Wars, and the 'Southern Question'. Shades of Whiteness // Edited by E. Kirkland. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2016. Pgs. 37-51

Статті з журналу:

1. Зайцев О. Інтерпретації фашизму в сучасній англо-американській історіографії. Україна Модерна. Ст. 173-183 URL: https://uamoderna.com/images/archiv/9/12_UM_9_Statti_Zaitsev.pdf (дата звернення – 01.04.2023)
2. Карпи Г. Тысячи лиц итальянского тоталитаризма. Последние новости с родины фашизма // Неприкосновенный запас. Дебаты о политике и культуре. – 2002. – № 2 (22). URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2002/4/> (дата звернення – 15.05.2023)
3. Cullen S. The Development of the Ideas and Policy of the British Union of Fascists, 1932-40. Journal of Contemporary History. 115-134 pgs. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/002200948702200107> (звернення – 29.05.2021)
4. Dizdar Z. Italian Policies Toward Croats In Occupied Territories During The Second World War.// Review of Croatian History. 2005. №1. Pgs. 179-210. URL: <https://hrcak.srce.hr/22495> (дата звернення – 12. 04.2023)
5. Rubin B. Rise and Fall of British Fascism: Sir Oswald Mosley and the British Union of Fascists. Intersections. Volume 11, Number 2 (Autumn 2010). 323-380 pgs. URL: https://depts.washington.edu/chid/intersections_Autumn_2010/Bret_Rubin_The_Death_of_British_Fascism.pdf (звернення – 29.05.2021)
6. Stocker P. 'The Imperial Spirit': British Fascism and Empire, 1919–1940. Religion Compass 9/2, 2015. 45-50 pgs. URL: <https://compass.onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/rec3.12142> (дата звернення – 12. 04. 2023)

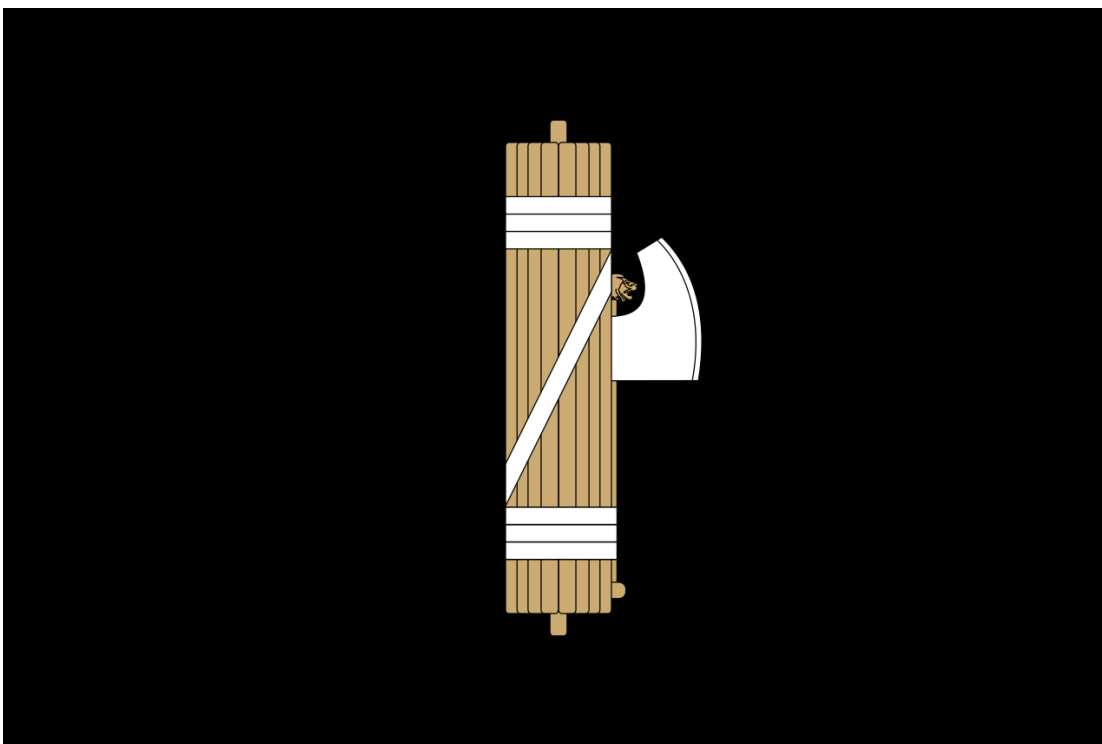
Електронні ресурси:

1. Вічний Фашизм. Умберто Еко про характерні риси ідеології. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/02/22/148958/> (дата звернення – 01.12. 2022)

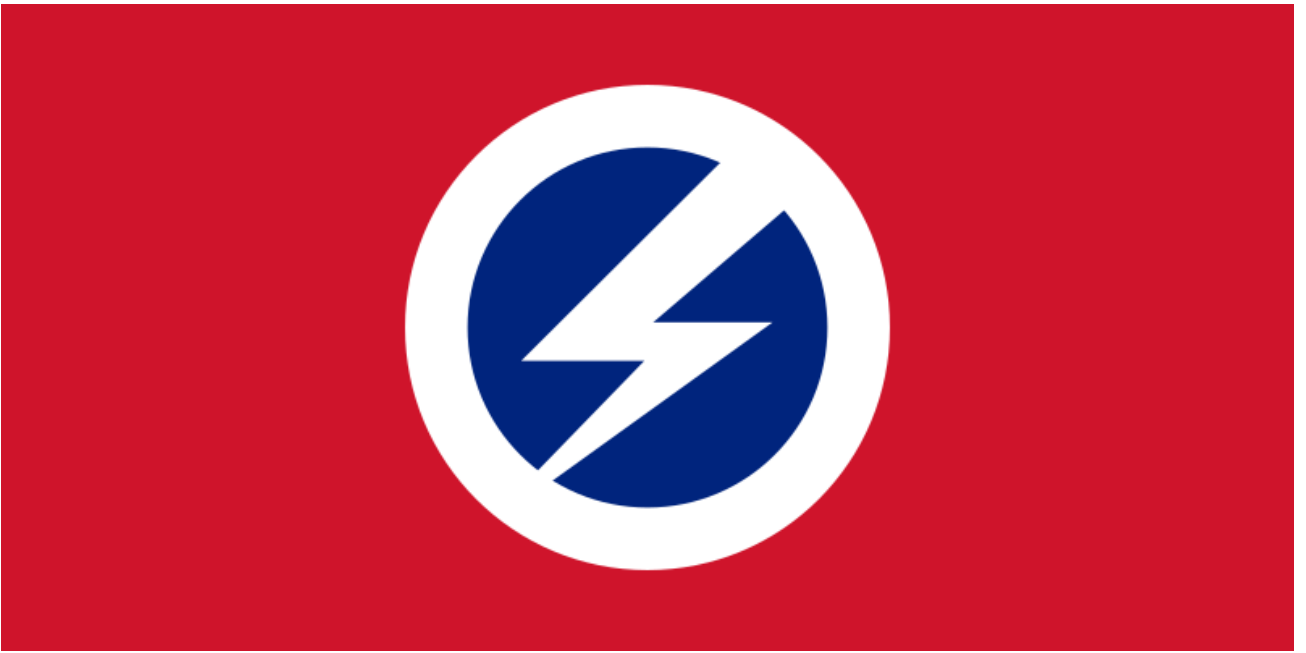
Додатки

Додаток 1. Спільне фото Беніто Муссоліні та Освальда Мослі. 1936 рік

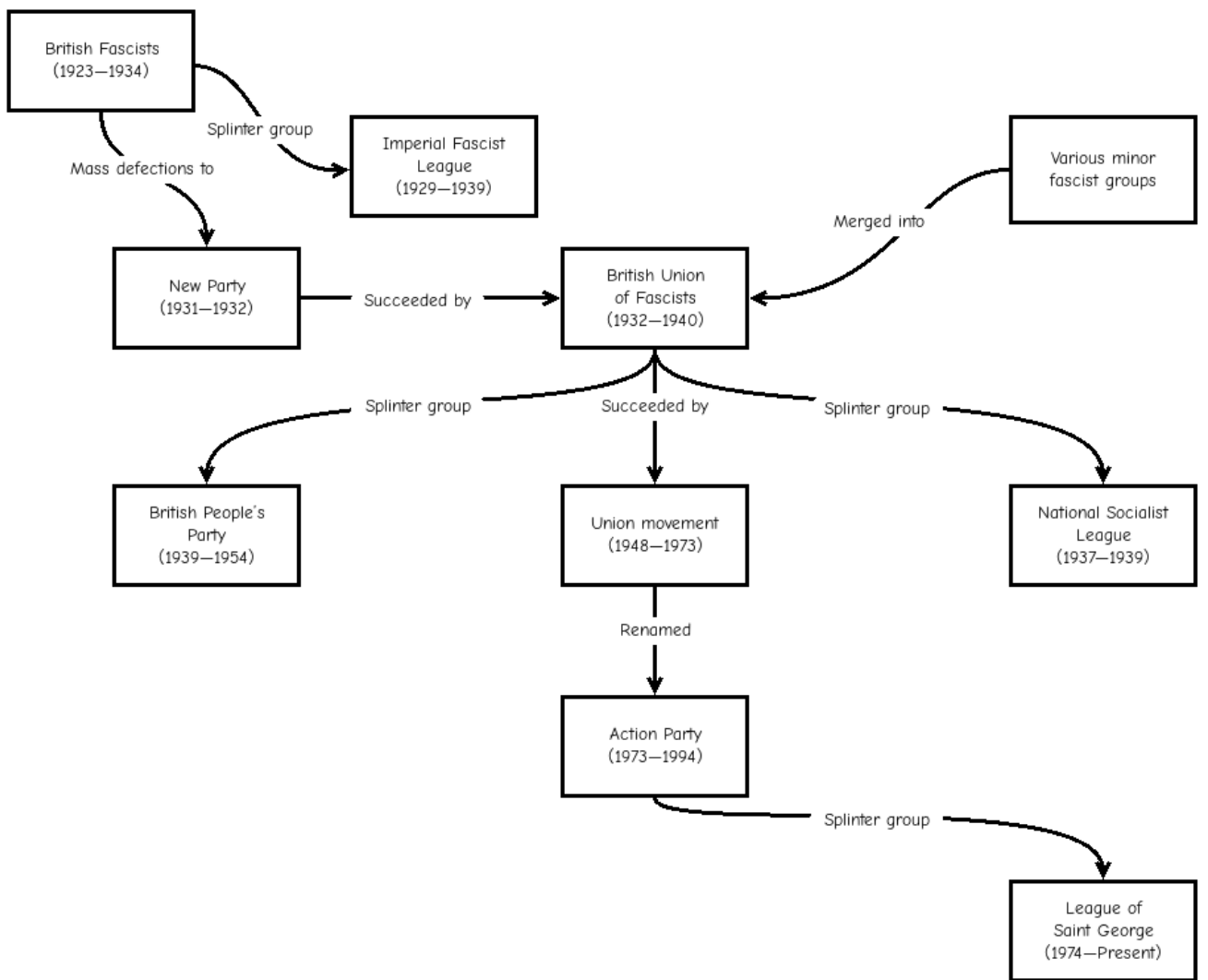
Додаток 2. Фашистська фасція

Додаток 3. Основна символіка Британської спілки фашистів

Додаток 4. Члени Імперської фашистської ліги під власною символікою

Додаток 5. Схема розвитку британських ультраправих партій

Додаток 6. Марш на Рим. 27 жовтня 1922 року

Додаток 7. Зустріч в Олімпії. 7 липня 1934 року

Додаток 7. Битва за Кейбл-Стріт. 4 жовтня 1936 року

Додаток 8. Одна з газет БСФ, Action

Додаток 9. Італійський пропагандистський плакат 1930-х років, який показує територіяльні претензії італійських фашистів